

VISOKA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA ZA OBRAZOVANJE
VASPITAČA NOVI SAD

PRIMENA OLOVKE U LIKOVNIM AKTIVNOSTIMA
KOD DECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA TOKOM
PANDEMIJE COVID – 19

Mentor: dr Jovanka Ulić

Student: Nikolić Milka

br. indeksa 025/2020

Novi Sad, jun, 2022.

S A D R Ź A J:

1. UVOD	5
2. TEORIJSKI ASPEKT RADA	6
2.1. Kompleksnosti likovnog vaspitanja.....	6
3. Izražajni i estetski razvoj	8
3.1. Specifičnost dečijeg likovnog izražavanja	9
4. Likovno stvaralaštvo u službi razvoja dečje samostalnosti	12
4.1. Postupci vaspitača u oblasti likovnog vaspitanja.....	14
4.2. Faze razvoja dečjih likovnih sposobnosti	16
4.3. Razvijanje vizuelne percepcije	18
4.4. Uloga vaspitača	20
5. Uloga i značaj fine motorike u razvoju deteta	23
5.1. Značaj fine motorike (ruka – šaka).....	27
5.2. Fina motorika kao baza lepog pisanja.....	28
5.3. Vežbe za razvoj fine motorike.....	35
6. Primena olovke u likovnim aktivnostima	40
6.2. Stanje tokom pandemije COVID – 19.....	42
7. METODOLOŠKI ASPEKT RADA.....	50
7.1. Predmet istraživanja.....	50
7.2. Cilj istraživanja.....	50
7.3. Problem istraživanja	50
7.4. Zadaci istraživanja	50
7.5. Hipoteze istraživanja	51
7.6. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	51
8. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	52
8.1. Rezultati ankete sa vaspitačima.....	52
8.2. Rezultati ankete sa roditeljima	56
9. ZAKLJUČAK.....	60
10. LITERATURA.....	61
11. PRILOZI.....	64
Primeri aktivnosti sa raznim olovkama	64

Apstrakt

Na osnovu dosadašnjeg istraživanja došlo se do zaključka da se u periodu 2019/2020. godine tokom i za vreme pandemije Covid – 19, olovka sve manje koristi za crtanje, a kompjuter sve više. Za to je zadužena tehnologija i čovek savremenog doba. Deca, kao i roditelji, prate trendove i sve više vremena provode za kompjuterom, čak se i crteži iscrtavaju i boje putem video igrice i određenih kompjuterskih programa. U predškolskoj ustanovi *Mladost* iz Bačke Palanke na uzrastu od 3 – 5,5 godina urađeno je istraživanje na prigodnom uzorku pod nazivom: *primena olovke u likovnim aktivnostima i crtanju u vrtićima tokom pandemije Covid – 19*. Empirisko istraživanje u ovom radu ima za cilj da istraži kvantitet i kvalitet primene olovke u likovnim aktivnostima, stepen njihove participacije, kao i stavove roditelja i vaspitača. Uzorak će biti sačinjen od 138 dece, iz vrtićkih grupa PU *Mladost*. Rezultat će pokazati da su deca u likovnim aktivnostima koristila kompjuter za crtanje i bojanje (39,85%), video igrice za bojanje (25,36%), a olovku i papir tek (20,29%). Najveće zadovoljstvo kod dece je izazavala upotrebe kompjutera ili telefona, a najveći broj roditelja je to potvrdio (42%), rado primenjivanje video igara (25%), dok nekolicina roditelja (12%) smatra da su radne navike u crtanju olovkom veoma važne. Više od polovine vaspitača je potvrdilo da su im dečiji radovi rađeni kompjuterski (54%).

Ključne reči: *predškolski uzrast, deca, likovne aktivnosti, olovka, kompjuter*

Abstract

Based on the previous research, it was concluded that in the period of 2019/2020., during the Covid-19 pandemic, the drawing pencil is used less and less and the computer is used more and more. The main culprit is technology and the modern age man. The children and their parents too, follow trends and they spend much more time on computers. Even drawings are drawn and painted by video games and certain computer programmes. In the preschool *Mladost* from Bačka Palanka, there was a research on the 3-5,5, years old children. The research was called: “ application of pencil in art activities and in drawing in kindergartens during the Covid-19 pandemic “. The empirical research of this has an aim to research quantity and quality of using the pencil in art activities, the degree of their participation and parents' and educators' attitudes. The sample will consist of 138 children from the kindergarten *Mladost* – Bačka Palanka. The result will show that the children used computer for drawing and colouring in art activities (39,85%), video games for colouring (25,36%), but drawing pencil and paper just 20,29%. The biggest children's pleasure was to use computer or mobile phone and the most of the parents confirmed that (42%), happy to use video games 25% and some parents (12%) consider that pencil drawing work habits are very important. More than half of educators confirmed that their children “ works are done by computer (54%).

Key words: *preschool age, children, art activities, pencil, computer*

1. UVOD

Obrazovanje dece u najranijem uzrastu svakako da je najvažniji trenutak koji se vezuje za dalje školovanje. Predškolski uzrast kao početni stupanj obrazovanja predstavlja jedno od najvažnijih polazišta za budućnost. Uloga vaspitača je nesumnjivo od neprocenjive vrednosti. Kako je vrtić mesto u kojem deca počinju svoje prve aktivnosti koje se ne odvijaju kod njihove kuće, ponašanje i uticaj vaspitača, kao i celog timskog kadra koji je zaposlen u vrtiću veoma je važan.

Zanemarivanje i neadekvatan pristup u radu sa decom čini neprocenjivu štetu za jedno društvo. Humanistička pedagogija i saradnja porodice i ustanove stoje u uzajamnom odnosu. Poštovanje i uvažavanje ličnosti deteta je u osnovi humanističke pedagogije, a saradnja porodice i predškolske ustanove se zasniva na poštovanju i uvažavanju ličnosti roditelja, tj. vaspitača. Dugi niz godina se među roditeljima i vaspitačima vodi polemika da li je važno ograničavati vreme provedeno ispred ekrana, kompjutera ili telefona.

Naravno na sva pitanja imamo uvek iste odgovore, a to je prezaposlenost roditelja, odsutnost od kuće i malo provedenog vremena sa detetom tokom radnog dana. Slažemo se sa svim iznetim teorijama, odgovorima i opravdanjima, ali smatramo da je vrlo važno uticati na sadržaj i aktivnosti kojima se naša deca bave tokom jednog dana. U prilog tome odlučili smo da se bavimo baš ovom temom a to je važnost likovnih aktivnosti, crtanja, korišćenja olovke, njenog pravilnog držanja, a samim tim i razvijanja koordinacije pokreta na relaciji oko – ruka. To su sve elementi koji utiču na buduću pismenost naše dece. Dok ne nauče svoje maternje pismo deca se prvo služe svojim čulima, prstićima i dodirom... kasnije kroz istoriju umetnosti vidimo da se i prvi crteži javljaju u najranijem dobu.

Savremen čovek sve više se služi modernom tehnologijom, a uporedo sa tim se i gubi i smisao osnovnog načela kroz odrastanje – piši kao što govoriš, čitaj kako je napisano. Deca nam sve manje pišu, a sve više kuckaju po tastaturi, prave obrise na ekranu telefona... Pored teorijskih aspekata, ovim radom i sprovedenim istraživanjem smo imali želju da kod roditelja i vaspitača osvestimo taj nevidljivi problem. Prestankom neposrednog rada sa decom zbog proglašene pandemije COVID – 19, u našoj ustanovi smo se odmah organizovali i krenuli u realizaciju online rada. Teme koje smo nudili deci i roditeljima su prihvatane i nadograđivane,

a birane su na osnovu trenutne okolnosti, tj. da deca mogu da ih prate putem interneta, da su prilagođene za rad sa celom porodicom, vremenskim prilikama i čitavim kontekstom tadašnje situacije.

2. TEORIJSKI ASPEKT RADA

2.1. Kompleksnosti likovnog vaspitanja

Kompleksnost likovnog vaspitanja ogleda se u različitim pojavama njene teorije i prakse. Ona je sastavni deo rada i proizvodnje, vizuelnih komunikacija, svakodnevnog života, stanovanja i odevanja, slobodnog vremena i razonode, kao i komponenta filma, priredbi i sl. Ako uz to znamo da je dečiji likovni izraz gotovo uvek pretežno stvaralačkog karaktera, onda je razumljivo da se na aktivnostima likovnog vaspitanja može uticati na likovno stvaralaštvo, a pretpostavlja se da se time utiče i na opšti razvoj stvaralaštva. Iz tog razloga u savremenom sistemu obrazovanja likovno vaspitanje bi trebalo da sve više postaje faktor razvoja sposobnosti dece jer bi se i obrazovni proces trebao pre svega oslanjati na sposobnosti, naročito one kreativne.

Nesporno je da deca crtaju vekovima – na zidovima, papiru, pločicama ili u prašini. Međutim, sačuvan je jako mali broj njihovih izvornih crteža ili njihovih kopija. Crtež na ploči za koji se smatra da je rad deteta iz mlađeg bronzanog doba star je oko 3.000 godina. Drugi, relativno noviji primeri su crteži koje su uradila deca iz porodice Bronte. Emili je imala 10 godina kada je 1829. godine izradila studiju ptice kamenjarke. Jedan od razloga što je pre devetnaestog veka preživelo tako malo primera dečijih radova mogao bi biti taj da su naši preci period detinjstva tretirali sasvim drugačije nego što mi to danas činimo.

Uopšteno govoreći, dečje mišljenje, razumevanje, i njihove veštine smatrani su nesavršenim i inferiornim u odnosu na odrasle i samim tim nedovoljno vrednim da bi se zabeležili ili sačuvali. Naravno, i crteži običnih odraslih osoba – ako bi odrasli uopšte nacrtali nešto po slobodnoj volji – takođe su se bacali. Preživela su samo dela poznatih umetnika ili uspešnih amatera.

Tek tokom osamnaestog veka došlo je do porasta interesovanja za period ranog detinjstva. Rađa se nova psihološka klima, koju, između ostalih, širi i Žan – Žak Ruso, filozof

i prosvetitelj. On je smatrao da je detinjstvo posebna i značajna faza u našem odrastanju. Ruso (1950) je rekao: “Dete je dete, ne odrasla osoba”, ukazujući time na to da se deca razlikuju od odraslih i da poseduju sopstvene načine mišljenja i rešavanja problema koji ne moraju biti inferiorni mišljenju odraslih. Veoma malo se znalo o realnim postupcima i ponašanju dece ili o načinu njihovog razvoja. Zbog toga su se neki eminentni pisci (Ruso, Largo) posvetili praćenju i pravljenju detaljnih zapisa o razvoju dece – najčešće sopstvene. Većina male dece crta voljno i sa oduševljenjem. Vaspitači i učitelji podstiču i koriste taj entuzijazam verujući da je umetnička aktivnost važan elemenat u razvoju deteta. Dečiji crteži, urađeni smelo, bez stida ili sujete, ukrašavaju zidove radnih soba i sve nas oduševljavaju.

Međutim, deci je, uprkos tome što crtaju rado i bez zadržke, pre svega važno da se ono što su nacrtali može identifikovati. Ona se trude sve dok nisu ubeđena da nacrtan čovek, drvo, sto ili nešto drugo izgledaju baš kako treba. Te objekte hrabro i dekorativno grupišu na papiru i nimalo se ne trude da vode računa o proporcijama, relativnoj veličini objekata, uglovima stola i tako dalje. Da bi uradila takav crtež deci nije potrebna nikakva formalna obuka. Većina njih ili „pokupi“ način crtanja niza svakodnevnih predmeta ili ga izmisli sama. Zapravo, deca često razviju neku vrstu formule ili šeme za svaki predmet. Crpeći iz sopstvenog repertoara ovakvih dobro uvežbanih šema, uživaju u stvaranju čarobnih kompozicija koje prepoznajemo kao karakteristična obeležja dečje umetnosti.

Likovna umetnost pruža priliku deci da izmišljaju i isprobavaju sopstvene ideje, a da se, pri tom, ne prisiljavaju da crtaju onako kako to rade odrasli niti im se postavljaju ograničenja te vrste. Ostavljen je otvoren put za istinsku kreativnost. Međutim, većini nas, pre ili kasnije, je potrebna poduka da bi smo mogli materijalizovati svoje ideje; bez adekvatne poduke brzo gubimo interesovanje, a to, nadalje, znači da nema nikakvog napretka, nema samoiskazivanja ni kreativnosti. Na predškolskom uzrastu uspeva nam da dosta toga nacrtamo uz vrlo malo formalnog podučavanja ili bez njega. Ali kasnije naši standardi o tome šta crtež čini dobrim daleko premašuju našu umešnost. Bez podučavanja većina nas misli da “ne zna da crta”, gubimo interesovanje i dižemo ruke od crtanja.

Unutar likovnog razvoja mora biti težnja da se dete oplemeni, da mu se pomogne da se lakše i potpunije snađe u svetu oko sebe, da se uvede u svet lepote, hrabri i podržava u njegovom smelom, vedrom i osećajnom likovnom izražavanju u raznim materijalima. Kroz crteže dete izražava svoje želje, misli i zahteve. Ono što verbalno ne može da izrazi, izrazi

linijama i bojama. Psiholozi koriste dečije likovne radove kao jedan od značajnih metoda za bolje upoznavanje dečije ličnosti. Pažljivim zagledanjem u dečije crteže ukazuje se prilika da se potpunije, lakše i daleko više sazna o samom detetu. U sadržaju i formi dečijih crteža, slika, modeliranih stvarčica itd. može se mnogo saznati o intelektualnom i emocionalnom, psihološkom i telesnom stanju razvijenosti deteta. U svakom likovnom radu deteta nalazi se i odraz karaktera i temperamenta deteta, drugim rečima, svi oni činioci koji sačinjavaju dete kao individuu u razvoju, reflektiraju se u njegovom likovnom radu; u njima nije našlo odraza tek samo dete, nego i njegova okolina, pedagoški pozitivni i negativni uticaji i njegov položaj u društvu (Himerlajh, 1959: 18).

3. Izražajni i estetski razvoj

Predškolsko dete ima dobar potencijal za obrazovanje i vaspitanje za umetnost i estetiku. Što je dete slobodnije, njegova kreativnost je veća. Izražajnim i estetskim razvojem dete proširuje iskustva i veštine u neverbalnom, vizuelnom, auditivnom, senzornom i verbalnom doživljavanju. Na taj način predstavlja sebe i svet koji ga okružuje. Predškolski program obuhvata razvijanje veština likovnog, muzičkog i dramskog izražavanja koje predstavljaju osnovno polazište za kasnije školske veštine (*pisanje, čitanje, opisivanje*). Izražajni i estetski razvoj obuhvata: likovni izraz deteta, muzičko vaspitanje i dramski izraz deteta.

Likovnim izražavanjem dete komunicira sa sobom, drugima i svetom koji ga okružuje. U stvaralačkom procesu likovnim izražavanjem dete najbolje upoznaje sebe, svoje razvojne mogućnosti i potrebe, individualne sklonosti i želje, interesovanja, strahove. Tempo razvoja svakog deteta je različit i u skladu sa tim su različite i mogućnosti likovnog izražavanja. U stvaralačkoj aktivnosti, dete je zainteresovano za sam stvaralački proces, ali ne i za likovni rezultat. Da bi zadovoljilo svoju prirodnu radoznalost, dete ima snažnu potrebu za eksperimentisanjem. Upravo zato se dešava da dete *ništa* ne uradi. U kreativnom procesu ne treba davati uzore, niti likovna rešenja.

Treba stvarati uslove u kojima dete otkriva, upoznaje i potvrđuje sebe kao stvaralačko i kreativno biće. Detetu treba dati mogućnost da se samostalno, smelo i slobodno likovno izražava, razvijajući pri tom svoju kreativnost. Dete treba da eksperimentiše različitim likovnim elementima i materijalima. Treba da ima mogućnost da upozna i pomoću likovnog

izraza izrazi svoj unutrašnji svet i doživljava istog tog sveta. Treba stvoriti uslove u kojima dete može da otkriva, istražuje i upoznaje svoj likovni jezik, ali i likovni jezik odraslih u delima likovnih umetnika.

Sadržaji kroz koje se razvija likovni izraz kod deteta su: aktivnosti crtanja i slikanja, aktivnosti vajanja, aktivnosti sa različitim materijalima i aktivnosti elemenata grafike (*aktivnosti elemenata estetskog doživljaja i likovna radionica*).

3.1. Specifičnost dečijeg likovnog izražavanja

Dečije likovno izražavanje se ogleda u sposobnosti da se harmonično integrišu iskustva u povezanu celinu putem linije, boje i oblika, koji se daju različitim materijalima. Ovo izražavanje je na samom početku sasvim spontano i intuitivno, i kreće se od besciljnog rukovanja materijalom, da bi kasnije došlo do svesnog stvaranja oblika koji imaju veze sa vidljivim svetom, koji ga predstavljaju i imaju značenje, što je, ustvari, početak likovne i grafičke komunikacije. Predšematna faza u likovnom razvoju deteta, koja nastaje negde oko četvrte godine života a traje do sedme, izuzetno je važna za čitav njegov razvoj. Proizvodi dečjeg likovnog stvaralaštva (*crtež, slika, skulptura*) više predstavljaju iskustvo koje dete ima o nečemu, nego samu stvar na koju se odnosi. Prikazuje se ono što je za dete subjektivno važno, što ga uzbuđuje i privlači. Osobe, stvari i detalji na njima, koje su za njega značajni, dete predstavlja veće nego što su oni zaista u stvarnosti. Slično je i sa bojama. Dete u početku jednostavno u upotrebi boja i raznolikosti njihovih kombinacija, dok kasnije sve bolje uočava karakteristike pojedinih boja i njihov odnos pod raznim vrstama osvetljenja, kao i njihov emocionalni naboj. Omiljene boje se biraju za omiljene osobe, što znači da zavise od emocija. Dete ne treba ispravljati i učiti ih koju boju da koriste, jer to može negativno da deluje na njihovo stvaralačko izražavanje. Način izražavanja delimično zavisi i od materijala, odnosno tehnike koja se primenjuje. Treba imati na umu da predškolsko dete ne pokušava da imitira predmete koje vidi oko sebe nego da izražava svoj odnos prema nečemu i pojmove koje je počelo o tome da formira. Ono želi, da svojim likovnim izražavanjem stvori nešto relativno utvrđeno i lično. Dečije stvaralačko izražavanje je usko povezano sa njihovim opštim, posebno saznavnim razvojem. Npr. malo dete će loptu da definiše na osnovu svojih manipulacija njome, što predstavlja akcionu reprezentaciju. Ovakav vid odnosa prema stvarnosti ogleda se i u dečjem izražavanju u funkcionalnom zadovoljstvu koje mu pričinjava škrabanje po papiru ili gnječenje gline, bez namere da se postigne sličnost sa nekim objektom iz stvarnosti. Dete

zanima sopstvena akcija, a preko nje se budi interesovanje i za objekat na kome se ta akcija vrši.

U sadržaju i formi dečijih crteža, slika, modeliranih stvarčica može se mnogo saznati o intelektualnom i emocionalnom, psihološkom i telesnom stanju razvijenosti deteta. U svakom likovnom radu deteta nalazi se i odraz karaktera i temperamenta deteta, drugim rečima, svi oni činioци koji sačinjavaju dete kao individuu u razvoju, reflektiraju se u njegovom likovnom radu; u njima nije našlo odraza tek samo dete, nego i njegova okolina, pedagoški pozitivni i negativni uticaji i njegov položaj u društvu (Himerlajh, 1959: 18).

Ukoliko je dete konstantno izloženo modelima ponašanja i aktivnostima koje se odvijaju po jednom ustaljenom sistemu u kome dete poštuje pravila koja važe za sve i koja isključuju bilo kakvo odstupanje, njegova prirodna kreativnost će se polako gubiti. Ovaj proces je potpuno prirodan jer ukoliko detetu ne damo slobodu da bude drugačije i da na drugačiji način vidi svet oko sebe, ono će se navići da funkcioniše po pravilima grupe. Sve što od toga bude odstupalo delovaće mu neodgovarajuće ili neprimereno i činiće ga nesigurnim da ispolji svoju osobenost. Važno je da deci dozvolimo da eksperimentišu, da postavljaju pitanja, da iskažu mišljenje, da otkriju svoje ideje, da ih objasne. Pritom je veoma važno da ih ne prekorevamo, da ne ismevamo njihova objašnjenja i definicije koje su vrlo često koliko komične, toliko i genijalne. Važno je uvoditi igre koje podstiču kreativnost. Roditelje uglavnom brine činjenica da za igru nemaju mnogo vremena. Međutim, ukoliko se dobro organizujete, sve je moguće postići (Vlahović – Štetić, 2005).

Emocionalni razvoj deteta se ogleda u stepenu njegovog unošenja sebe u likovno ostvaranje, od stereotipnog ponavljanja motiva, do pune emocionalne angažovanosti, o kojoj svedoči način predstavljanja objekata koji za dete imaju poseban smisao. Prilagodljivost novim situacijama podrazumeva fleksibilnost u mišljenju idelovanju čiji nedostatak ukazuje na emocionalne smetnje. U dečijim crtežima one se po pravilu, izražavaju kroz stalno ponavljanje jedne iste figure ili detalja, što ukazuje na težnju deteta da se, izbegavajući nova iskustva povuče u njemu jedan poznat svet u kojem se oseća sigurno. Treba razlikovati opisano stereotipno ponavljanje figura od sklonosti dece da, u nekim slučajevima, crtaju varijacije na jednu istu temu (npr. *Cvet u raznim položajima, veličinama*), što može biti pokazatelj njegove kretainosti i otvorenosti za nova iskustva. Emocionalno ne angažovano dete, i kada crta, ne unosi se u to što radi. Ono što postavlja objektivno, ne podrazumeva lični

odnos prema nacrtanom, već samo nabranje: ovo je kuća, ovo drvo... Suprotno tome, angažovanost podrazumeva slobodniji i subjektivniji izraz, drvo ili kuća koje je dete nacrtalo, imaju neka posebna obeležja, važna za njega, zbog čega ih je predstavilo. Ono je slobodnije i u isprobavanju mogućnosti mnoštvom materijala na razne načine, ne plašeći se grešaka i unoseći stalne promene u sadržaje i načine svog likovnog izraza.

Nekoliko istraživanja povezalo je dečje emocije sa bojama. Cimbaló, Beck i Sendziak (1978) utvrdili su da deca sretne prizore povezuju s narandžastom, žutom, zelenom i plavom bojom, dok tužnim prizorima pridaju smeđu, crnu i crvenu boju. Istraživanja su pokazala da boje imaju različite stupnjeve privlačnosti i emocionalnog značenja za decu; crvenu boju preferiraju oba pola, pa deca značajno češće povezuju svetle boje (npr. žutu) sa srećnim emocionalnim izrazima, a tamne (npr. plavu) s tužnim. (Zentner, 2001). Boyatzis i Varghese (1994) utvrdili su da uopšteno deca preferiraju tople boje, ali dečaci imaju pozitivnije emocionalne reakcije na tamne boje od devojčica, čije su emocionalne reakcije na tamne boje uglavnom negativne. O polnim razlikama u preferenciji i korišćenju boja izvešćuju i drugi istraživači, kao npr. Milne i Greenway (1999), koji su dokazali da stariji dečaci u slobodnom crtežu, kao i crtežima u testu Kuća – Drvo - Čovek manje koriste boje od mlađih dečaka i devojčica svih uzrasta. Devojčice su bez obzira na uzrast porednako koristile boje (Koks, 2000).

Upotreba boje se takođe postepeno razvija. Lowenfeld i Brittain (1970, prema Milne i Greenway, 1999) primetili su da boja postaje važna deci u uzrastu od 4. do 7. godine. U uzrastu od 7. do 9. godine deca boju koriste za prikaz specifičnih objekata, a do 14. u mogućnosti su specifičnim emocijama da reaguju na različite boje. Burkitt i saradnici (2003) zaključili su da deca za likove okarakterisane kao pozitivne koriste boje visoko na lestvici preferencija, a za likove okarakterisane kao loše boje nisko na lestvici preferencija. Osim toga, pronašli su polne razlike koje govore da dečaci pozitivnijima procenjuju boje izabrane za crtanje negativnih tema nego devojčice.

Ti su autori utvrdili da su deca za likove okarakterisane kao loše češće koristila crnu i smeđu boju dok su za pozitivne likove koristila boje visoko na lestvici preferencija. Za neutralne likove uglavnom su upotrebljavala boje prve na lestvici. Autori su objasnili rezultate usvajanjem likovnih konvencija; deca tokom odrastanja nauče na određeni način bojati likove različitih afektivnih karakterizacija. Slovenački psiholog Antun Trstenjak, se na našim

prostorima najviše bavio tematikom izraza ličnosti kroz linije, boju i formu. On smatra da linije i figure govore o samokontroli i racionalnosti, pozicija figure na slici o uravnoteženosti, sebičnosti, ambicioznosti, dok boje govore o emocionalnom životu crtača (Divljan, 2000).

Crtanje tipično za predškolsku decu je dodavanje i nizanje geometrijskih oblika, pravougaonika, trougla, a prevremeno umetnički razvijeno dete crta cele predmete jednom tačnom konturnom crtom s mnogobrojnim detaljima. Uključivanjem tih detalja nadarena deca postižu realizam u svojim crtežima. I kad se radi o perspektivnom crtanju vizualno darovita deca čine to ranije i na kvalitativno drugačiji način. Ona se ne moraju oslanjati na naučena pravila perspektivnog crtanja. Obična deca crtaju likove sprema i sa strane i tek od jedanaest do četrnaest godina crtaju ljudska lica u poluprofilu. Daroviti crtači već od šest godina koriste poluprofil u polovini svojih crteža. Mnogi stručnjaci koji se bave proučavanjem dečjeg likovnog izražavanja veruju da je prihvatanje realnih boja (lokalnog tona) i njihova primena na predškolskom uzrastu, najčešće pod uticajem odraslih jer se detetu stalno ukazuje na boju kao na trajno obeležje predmeta (nebo je plavo, trava je zelena, vuk je braon) pa deca prihvataju to viđenje i prenose ga u svoj likovni rad. Tako se tema Drvo u cvatu ostvaruje samo ponuđenom bran, belom i ružičastom bojom, tema Šuma braon i zelenom bojom, čime su deca znatno uskraćena u mogućnostima ispoljavanja svog doživljaja i viđenja tj. pravog stvaralaštva. Autentičnost razvojnih i estetskih vrednosti dečije slike je upravo u tome što je urađena bojama koje je dete samo izabralo. Zato ono treba da ima pred sobom što više boja, a deca starijeg predškolskog uzrasta mogu sama da prave nove boje mešanjem.

4. Likovno stvaralaštvo u službi razvoja dečje samostalnosti

Da li će se dete razvijati u slobodnu, srećnu i nezavisnu osobu zavisi i od toga kako su se odrasli postavljali prema njemu u detinjstvu, da li su mu nametali shvatanja ili su mu omogućili da razvija sopstveni senzibilitet. Kroz stvaralačko izražavanje podstiče se detetov lični izraz. Najvažnije je da se dete spontano i iskreno prepusti učestvovanju u stvaralačkom procesu, jer tad do izražaja dolazi njegova mašta. Dete treba posmatrati od onog trenutka kad je u stanju da drži olovku ili komad krede u ruci i da njime ostavlja tragove u svojoj okolini. Najbitnije je da dete u ovom procesu nije ometano, jer time ono stiče pouzdanje u sebe i svoju okolinu, kao i osećaj da je prihvaćeno i cenjeno. Stvaralačka aktivnost je i najbolja vežba za razvoj samostalnosti i nezavisnosti od drugih. Ovakvu aktivnost treba razvijati kako bi se dete

naučilo da se oslanja na svoje snage, da izražava svoje ideje. Ukoliko se dete od malena uči da imitira druge, to može imati uticaj na njegov razvoj, jer će kasnije to dete biti frustrirano, nesigurno u sebe. Sve ovo može prouzrokovati i druge poremećaje u ličnosti i razvoju deteta. Često se dešava da se na produkte dečjeg stvaralaštva gleda iz ugla umetničkog postignuća, a ne iz razvojnog ugla. „To ga pretvara u svojevrsnog kandidata za stvaralaštvo, a njegovu samostalnost ostavlja za budućnost koja mu neprestano izmiče, sve dok ne postane za nju nesposobno.” (Kamenov, 1999: 217).

U zavisnosti od toga kakav odnos dete ima prema stvaralačkom izražavanju, zavisi i njegov odnos prema svetu koji ga okružuje, kao i prema samom sebi. Povučeno, nesigurno dete i dete koje nema poverenje u sebe ponavlja iste motive i ne usuđuje se da koristi neke druge ili nove motive, što može da uspori njegov razvoj. Pravo dečje stvaralaštvo se ogleda u spontanosti, slobodnom izražavanju i stalnim improvizacijama. Veoma je bitno da se dete oslobodi stereotipnog ponašanja i podražavanja drugih. Nije dobro ukoliko se dečje izražavanje liši kreativnosti, jer će se dete ponašati nesamostalno, radiće po ugledu na drugu decu, kopiraće, precrtavati, prihvatati njihove stavove kao svoje, što nije dobro za njegov razvoj. Veoma je važno da dečja potreba za stvaralačkim izražavanjem bude zadovoljena. Vaspitač priprema odgovarajući materijal, pribor za likovno stvaralaštvo, stvara povoljnu atmosferu za slobodno izražavanje, deci obezbeđuje raznovrsna i probrana čulna iskustva. Uloga vaspitača sastoji se da u dobro organizovanoj prostornoj celini za vizuelna istraživanja izaziva, podstiče i usmerava decu, zatim omogućava da se njihove aktivnosti sadržajnije razvijaju. Treba znati da preterano usmeravanje od strane vaspitača može potisnuti, pa i *ugušiti*, dečju spontanost u izražavanju. To ne znači da decu treba prepustiti samoj sebi u stvaralačkom izražavanju. Da bi se stvaralaštvo razvilo na pravi način, detetu je potrebno usmeravanje, isto kao i podrška, prenošenje iskustva, isto kao i prilika za samostalno sticanje iskustva. Rezultati su podjednako loši ako se dete prepusti samom sebi ili ako ga vaspitač stalno usmerava. Treba znati da je detetu pored motivacije i podrške potrebna i pomoć odraslog u rešavanju problema. Ta pomoć nikako ne treba da se sastoji u davanju gotovih rešenja, već u obliku podsticaja. Važno je da vaspitač oseti kada je vreme za određeni podsticaj. Kao što Karlavaris kaže: „Vaspitačevo podsticanje je aktivan proces, koji vodi dečjem napretku, a ne gušenju dečjeg spontanog stvaralaštva, i treba da je uslovljeno individualnošću svakog deteta” (Karlavaris, 1986: 7).

Da bi dete bilo zainteresovano za rad, bitno je da ga vaspitač motiviše. Potrebno je da vaspitač smišljeno i sistematski vodi razgovor, zatim mora dobro da objasni tehniku rada, jer je stvaranje interesovanja za materijal takođe veliki podsticaj. Ukoliko se desi da neko dete ne počinje sa radom, ne snalazi se, treba mu prići, razgovarati sa njim, dati mu neku ideju. Uzrok zbog koga dete ne počinje sa radom može biti i nedovoljna motivacija zbog nepoznatog sadržaja, bolesti, nedovoljne opšte sigurnosti i slično. Ukoliko dete odbija da radi, nipošto ga ne treba koriti, to treba shvatiti kao da trenutno nije raspoloženo. To dete treba angažovati, da npr., pomaže u mešanju boja, da deli papir, posmatra ostale kako rade, itd. Vaspitač treba svakom detetu da pomogne da prevaziđe sve teškoće. Dobro bi bilo da vaspitač posle izvesnog vremena prelista dosije dečjih radova, jer na taj način može sagledati razvoj svakog deteta pojedinačno.

4.1. Postupci vaspitača u oblasti likovnog vaspitanja

Likovno izražavanje predstavlja individualni izraz, odnosno samostalno rešenje likovnog problema. U likovnom stvaralaštvu ne postoji kopiranje drugih rešenja, preuzimanje i kopiranje drugih radova. To nam pokazuje da se pravilan razvoj likovnog stvaralaštva povezuje sa pravilnim razvojem samostalnosti deteta. Vaspitač nikada ne treba da daje stroga uputstva za rad, niti gotova rešenja. Takođe, ne treba da detetu nudi postupke koji će ograničavati njegovu samostalnost. Za svaki likovni problem, dete treba da nađe sopstveno rešenje, a zadatak vaspitača je da takvo rešenje pohvali. Vaspitač nikako ne treba da detetu daje sugestije kako njegov rad treba da izgleda, primedbe i ispravke. Sve to može imati suprotno dejstvo na detetov razvoj. Nesigurno dete nema hrabrosti da se izrazi na nov i originalan način, već koristi ono što je do tada probalo. Takvo dete smatra da nije dovoljno dobro da bi se upustilo u nova istraživanja. Na taj način se ono sputava u likovnom stvaralaštvu i ne napreduje.

Kako ne bi došlo do svega ovoga, vaspitač svojim postupcima treba da utiče na razvoj dečjeg samopouzdanja. Ti postupci podrazumevaju: pohvaljivanje dečjeg rada, pohvaljivanje neobičnih rešenja, reakcije iz kojih dete treba da oseti da je vaspitač na njegovoj strani, da se raduje njegovim uspesima i da deli njegovo zadovoljstvo onim što je urađeno. Ako dete beži u stereotipe, vaspitač mora da povрати njegovo samopuzdanje, da se identifikuje sa njim i otkrije šta ga sprečava i plaši. Razlog zašto je dete izgubilo poverenje može biti i neki nepravilan

odnos odraslih. Kao što se kod jednog deteta može razviti nesigurnost, kod drugog može doći do razvoja preterane sigurnosti i samouverenosti. Takvo dete isto pokazuje nezainteresovanost za novine, nova saznanja, omalovažava druge radove. U ovakvoj situaciji, vaspitač treba da postavi dobar odnos između želja i mogućnosti deteta. „Veoma je bitno da vaspitač ne postavlja teške, neprimerene i neodređene zadatke. Za razvoj dečjeg stavralaštva bitne su i adekvatne reakcije vaspitača u toku likovne aktivnosti. U grupi postoje deca koju roditelji *uče* da crtaju po nekom njihovom šablonu, poput *Čiča – Gliše*, ili da precrtavaju, imitiraju neke junake iz stripova, ili ih pak uče da crtaju onako kao što su oni nekada crtali u školi” (Karlavaris, 1986: 13).

Vaspitači greši ako tu decu favorizuju kao talentovanu, ako pokazuju njihove radove kao primer ostaloj deci. Ovakav stav izaziva suprotan efekat i mnoga deca se povlače i smatraju sebe manje sposobnim. Da do ovoga ne bi došlo, vaspitač mora posvetiti podjednaku pažnju svoj deci, a ne samo onoj koja odmah uspešno rade. Vaspitač treba da poznaje suštinu fenomena likovne umetnosti. Nadostatak likovne kulture može dovesti do toga da vaspitač priznaje i vrednuje ono što je kič, a samim tim i kod dece razvija takve pogrešne kriterijume. Često, da bi ohrabrio dete, vaspitač povlači njegovu ruku dok ono crta, ili čak na rad svojom rukom dodaje neke detalje. Na ovakav način se narušava dečji likovni izraz i kod deteta se izaziva sumnja u sopstvene mogućnosti. U toku rada, dete često zamaže svoj crtež zato što nema pogodan materijal ili nije dovoljno njime ovladalo ili je čak nezadovoljan svojim radom, pa ga ceo premaže. Takve *zamrljane* ili *neuredne* radove ne treba izvrgavati javnoj kritici ili grdnji. Pri radu se dešava da dete zamaže svoje prste bojom i tada treba omogućiti da opere ruke ili da ih obriše nekom krpom ili sušavicom. Dete je često nezadovoljno kada zabrlja svoj rad i onda nema motivaciju da ga nastavi. U takvim situacijama, vaspitač nikako ne treba da grdi, kamoli da kažnjava dete, već treba da mu pomogne da prevaziđe te teškoće. Dete će kaznu pamtiti i sledeći put će izbegavati likovne aktivnosti. Da bi se ovako nešto ređe događalo, potrebno je da vaspitač decu dobro uputi u način korišćenja materijala i da iz njihove okoline ukloni sve predmete koji ih ometaju u likovnim aktivnostima. Ako dođe do toga da dete, npr., slučajno zamaže zavesu ako blizu nje slika, sa detetom o tome treba mirno razgovarati kao o jednom njegovom iskustvu. U takvoj situaciji potrebno je da, kao što Karlavaris kaže: „*dete dobrovoljno učestvuje u otklanjanju nezgode, a ne da to čini po kazni*” (Karlavaris, 1986: 14).

U procesu likovnog stvaralaštva, treba znati kroz koje faze tog procesa dete prolazi. Primer: Radeći sa glinom, neka deca provedu veći deo vremena gnječeći i stiskajući glinu. Udaraju rukom po njoj, ali ništa ne naprave od nje. Ako se i desi da nešto naprave, na kraju sve pokvare. Vaspitač greši ako izražava nezadovoljstvo, posebno zato što je za dete bitniji proces rada od finalnog proizvoda. Gnječenjem i stiskanjem gline, dete proba materijal na sve moguće načine i na tom nivou ostaje sve dok ne zadovolji tu potrebu. Ako uništi napravljeni predmet, to znači da je nezadovoljno onim što je napravilo, da ima novu ideju. Tada je potrebno da vaspitač uoči ove uzroke i da dobrim podsticanjem pomogne detetu da stekne samopouzdanje.

Pogrešno je kada vaspitač svoje kriterijume u vrednovanju dečjih radova nameće deci, jer se dečji kriterijumi znatno razlikuju od kriterijuma odraslih. Vaspitač ne bi trebalo da traži estetske vrednosti u produktima stvaralačkog izražavanja, jer dete često nije imalo nameru da stvori nešto lepo. Takođe, ono što je za vaspitača lepo, ne mora da znači da je lepo i za dete. Da bi stvorio uslove za stvaralačku aktivnost u kojoj će deca učestvovati, potrebno je da vaspitač ima razvijenu empatiju i razumevanje za svu decu podjednako. Tu do izražaja dolazi uloga vaspitača kao planera koji bira temu u skladu sa interesovanjima i mogućnostima dece. Greške sa javljaju kada vaspitač bira temu na osnovu tuđe ideje i iskustva ili na osnovu efektivnih rešenja koje je video na izložbama. Takve nametnute teme deca ne doživljavaju na pravi način. Da bi izbor teme, materijala i tehnike bio dobar, on mora da bude primeren dečjim interesovanjima, potrebama i mogućnostima. Iz ovoga proizilazi da vaspitač mora dobro da poznaje razvojne faze u likovnom stvaralaštvu.

4.2.Faze razvoja dečjih likovnih sposobnosti

Razvoj dečjih likovnih sposobnosti prolazi kroz nekoliko faza. Po nekim teoretičarima postoje tri, po nekim četiri, a po nekim pet razvojnih faza. Ne treba zaboraviti činjenicu da se u okviru jedne faze mogu videti elementi iz prethodne ili već javljaju novi, iz buduće faze. Razvoj likovnih sposobnosti se prati preko dečjih crteža, tako što se u njima uočavaju elementi faza. Karlavaris je razvoj dečjih likovnih sposobnosti, kao i većina autora, podelio na tri stupnja.

Prvi stupanj je stupanj besmislenog šaranja, škrabanja i on počinje oko druge godine i traje do četvrt, pete godine života. Dete do druge godine razvija svoja čula i mišiće ruku

igrajući se predmetima. U trenutku kada dete želi da uspostavi kontakt sa sredinom, kada oseća svoje kretanje i ritam životnih funkcija, ono počinje da šara linije na bilo kojoj podlozi. Pri tom koristi grafički materijal koji mu je dostupan – cigla, ugalj, kreda, olovka. Ova faza se često poistovećuje sa igrom, jer dete materijal doživljava kao igračku kojom se igra i raduje tragom koji taj materijal ostavlja. Deca šaraju besmislene šare. Olovku ili neki drugi materijal ne znaju da drže pravilno, pa šare nastaju kao dugi potezi iz zgloba ramena, lakta, kružni iz zgloba šake.

Ova faza se zbog toga deli na dva dela: škrabanje dugačkim potezima cele nesavijene ruke i škrabanje spiralnim i kružnim pokretima u kojima učestvuje i zglob šake. Svako dete ima drugačiji način razvoja u fazi škrabanja. Šare mogu biti različite i kod svakog deteta dominira neki tip šare, npr. kvadratasti oblici, ukršteni potezi, cik – cak linije, otvorene ili zatvorene forme, kombinacije više tipova šara. Šare se najčešće kreću s leva na desno i od gore na dole. U trenutku kada želi da nacrtá određeni objekat, dete prelazi u sledeću fazu.

Drugi stupanj je stupanj sheme – ideoplastični crteži i počinje u četvrtoj, petoj godini i traje do osme godine. U ovom periodu dete želi da upozna sredinu u kojoj živi, pa zato postavlja razna pitanja i raduje se svojim uspesima. Na taj način se razvija i likovno izražavanje. U jednom trenutku likovno izražavanje će se naglo razviti, tako da će detetu biti lakše da se izrazi likovnim, nego jezičkim putem. Tokom godine, odnos će se izjednačavati, a posle desete godine jezičko izražavanje počinje da dominira. Prvi objekat koji dete crta je čovek. Na početku, dete čoveka crta kao jedan krug sa vertikalnim linijama, ili sa vertikalnim i horizontalnim linijama. Po Karlavarisu: „*Krug za dete predstavlja figuru, a za odraslog on deluje kao glava, pa se otuda ovaj prikaz čoveka popularno naziva punoglavac*” (Karlavaris, 1986: 32).

Vremenom, dete crtež čoveka obogaćuje novim detaljima kao što su vrat, trup, debljina udova, dugmići, kosa. Objašnjenje za ovakav prikaz ljudske figure treba tražiti u činjenici da dete crta one predmete koje smatra važnim. Zato nikad ne izostavlja glavu, usta, oči, dok ostale delove tela dete ne nacrtá uvek. Vremenom i drugi delovi tela postaju važni, pa se i oni unose u prikaz figure. Kao što se razvija prikaz ljudske figure, tako se razvija i prikaz svakog predmeta koje dete crta (kuća, saobraćajna sredstva) ili živog bića (životinje, stablo, cvet). Osobine koje su karakteristične za dečje radove u ovom periodu su:

- ✧ dete za svoj crtež bira ono što mu je najinteresantnije, predmeti i detalji na objektima su neproporcionalni, npr. glava je veća od trupa, a čovek od kuće ili drveta
- ✧ dete crta ono što zna, a ne ono što vidi: providnost predmeta (dete crta predmete u džepu, drugu nogu jahača, ljude u autobusu, unutrašnjost sobe)
- ✧ dete se u likovni rad toliko uživi, kao i tokom igre i zato nalazi dinamična rešenja: crta izduženu ruku koja bere jabuku, naknadnim do crtavanjem štiti slabije, pokriva crtež lutke da ne ozebe;
- ✧ u ovoj fazi dete slobodno bira boju i ona je najčešće čista, intezivna i nezavisna od objekta u prirodi. U sledećoj fazi dete krošnju drveta boji u zeleno, krov u crveno, kuću u žuto.

Najzanimljiviji problem u dečjim crtežima su pokret i prostor. U prvoj fazi sheme razlikujemo pokret, jer su svi udovi nepokretni, u drugoj fazi se pokret objašnjava dodatnim crtanjem ili produžavanjem udova, ruku, nogu, u trećoj fazi se javlja delimičan pokret: ruke su sklopljene, noge u kretanju i potpun pokret se javlja posle devete godine kada dete može prikazati razliku između trčanja i hodanja. U početku, dete ne oseća prostor. Ono razbacuje šare, a zatim i objekte, nezavisno jedan od drugog. Kasnije dete objekte sređuje na horizontalnoj liniji koja simboliše zemlju, a umesto linije ponekad koristi donji rub hartije. Na gornjem rubu hartije dete crta traku neba. Između neba i zemlje crta objekte u odnosu levo – desno. U sledećoj fazi se crta nova linija na kojoj se ređaju jedan do drugog razni objekti. Zatim dete podiže zemlju od dekorativne linije na kompaktnu površinu i to na dva načina: tako što se zona zemlje popunjava travom i cvećem i između objekata se crtaju putevi ili neke druge veze, čime se sugerise kretanje prostora u dubinu papira. Treći stupanj je stupanj oblika i pojave i on počinje da se javlja posle osme godine života.

4.3.Razvijanje vizuelne percepcije

Razvijanje vizuelne percepcije i kulture posmatranja jedan je od najvažnijih aspekata likovnog vaspitanja, a takođe i jedan od najzanemarenijih. Pažljivo posmatranje stvarnih predmeta i osoba je jedan od preduslova za njihovo uspešno likovno predstavljanje, a takođe i za estetsko percipiranje stvarnosti i umetničkih dela uopšte. Uobičajeni način uvođenja pažljivog posmatranja i crtanju na osnovu neposrednog vizuelnog doživljaja, u umetničkom obrazovanju jeste crtanje modela ili mrtve prirode, zatim pejzaža, i tako dalje.

Nema ničeg pogrešnog u vezi sa ovim metodama, ali postoje i drugi načini koji ne služe

samo sticanju veštine i preciznosti u predstavljanju stvarnih predmeta ili osoba, već takođe deluju podsticajno na razvijanje kreativnosti i mašte. Neposredno vizuelno percipiranje ne mora biti u funkciji vernog, realističkog predstavljanja stvarnosti. Na primer, Kle (Paul Klee) je ohrabrivao svoje učenike da pažljivim posmatranjem dođu do onoga što se nalazi *iza* površinskog izgleda neke stvari ili bića, kako bi se došlo do njegove *istinske prirode* (esej *Igra snaga u Bauhausu* iz 1923).

Sledeći njegov primer, jevrejska umetnica Fridl Diker – Brandajs je podučavala slikanju decu u Terezinu, nacističkom koncentracionom logoru u Čehoslovačkoj, tako što ih je podsticala da pažljivo posmatrajući jedni druge, ili pak neke sasvim obične predmete (otpalu grančicu sa drveta, na primer), pokušaju likovno da predstave sopstveni unutrašnji doživljaj te osobe ili stvari (esej *Igra snaga u Bauhausu* iz 1923).

Wix (2009) ističe da je ovakav način podučavanja značajan kako terapijski, tako i u pogledu razvijanja empatije kod dece. Sličnog mišljenja je i Riddett-Moore (2009), koja ističe da estetski doživljaj uvek podrazumeva odnos subjekta prema svetu ili prema drugom subjektu, i da u tom smislu likovno vaspitanje može doprineti razvijanju empatije kod učenika. Szekely (2006), pak, ističe da deca spontano imaju sklonost ka uživljavanju u vizuelne impresije sveta oko sebe. On navodi primere kao što su sklonost dece da sakupljaju vizuelno zanimljive predmete koje nađu na ulici, njihovu fasciniranost zanimljivim šarama u prirodi kao što su linije na nekom listu, oblik paučine, ili šare na nekom insektu, a takođe navodi i izmišljanje novih modnih detalja i asesoara (Selaković, 2014). Uloga likovnog vaspitanja bi, onda, bila u kultivisanju ove sklonosti kroz njeno povezivanje sa likovnom ekspresijom ili percepcijom umetničkih dela. Iako se mnogi protive preslikavanju, kao nečemu što guši kreativnost umesto da ga razvija, pa čak i kao vidu *varanja* (analogno sa prepisivanjem), Szekely ističe da, ukoliko se primenjuje na kreativan način, preslikavanje može da ima pozitivno dejstvo, jer ono podrazumeva pažljivo posmatranje i poklanjanje posebne pažnje detaljima koji nam inače promiču. Preslikavanje može postati kreativno i zabavno ukoliko se od učenika zahteva da ga primene na kreativan način. Na primer, u jednom takvom zadatku moglo bi se zahtevati od učenika da naprave jedinstveni crtež preslikavajući crteže i slike iz časopisa, sa sličica, umetničkih slika, i tako dalje – kao neka vrsta kolažiranja preslikavanjem (Pavlović, 2016).

4.4.Uloga vaspitača

Nije posao nas odraslih da poučavamo, nego da pomožemo dečjem umu da izvrši svoj zadatak: da se razvije.

Marija Montesori (2006)

U savremenim društvima predškolsko vaspitanje se ostvaruje u porodici i predškolskim ustanovama i predstavlja podršku celovitom razvoju i dobrobiti deteta predškolskog uzrasta, vaspitnoj funkciji porodice, daljem vaspitanju i obrazovanju i uključivanju u društvenu zajednicu, razvijanju potencijala deteta kao pretpostavke za dalji razvoj društva i njegov napredak.

Zadatak predškolskih ustanova, kao sastavnog dela sistema vaspitanja i obrazovanja u svim državama, je da, uz porodično vaspitanje, *obezbede deci do polaska u školu zadovoljenje njihovih aktuelnih razvojnih potreba, sticanje iskustava i razvitak sposobnosti potrebnih za uspešno školovanje i punovredno uključivanje u život i rad društvene zajednice.*

U procesu vaspitanja je neophodno sačuvati autentičnu dečju prirodu. Vaspitači su jedni od najvažnijih osoba koji utiču na razvoj samostalnosti deteta i zato se ovaj rad bavi postupcima vaspitača koji utiču na razvoja deteta. Od ličnosti vaspitača i njegovih karakternih osobina u velikoj meri zavisi pravilan razvoj dečje ličnosti i uspešnost vaspitno-obrazovnog rada u dečjim vrtićima. Postoji više podela uloga vaspitača, a mi ćemo navesti neke od njih. Tako Pešić (1983) uloge vaspitača deli na opšte i specifične. Opšte uloge vaspitača su: čuvar, model, posmatrač, medijator, planer, organizator i dokumentator. U specifične uloge, koje vaspitač preuzima zavisno od situacija i potreba, spadaju: pomoćnik, edukator, inicijator i učesnik. Koju će ulogu *realizovati* zavisi od nekoliko faktora: konkretne situacije(na primer ukoliko je dete palo i povredilo se, on će na osnovu procene situacije reagovati na jedan ili drugi način – ukoliko se teže povredilo pruži će detetu konkretnu pomoć, a ukoliko povrede nema već se samo uplašilo on će reagovati tako da dete smiri ili razveseli), dece(vaspitač svoju ulogu mora prilagođavati samoj deci, odnosno mora ih dobro poznavati i reagovati u skladu sa njihovim temperamentom i individualnim razlikama), vaspitača(kao što se deca međusobno razlikuju tako se razlikuju i vaspitači – koju će ulogu on preuzeti u datom momentu zavisi od ličnosti vaspitača i njegove implicitne pedagogije), organizacione i

programske strukture (različiti faktori mogu uticati na to da vaspitač preuzme ulogu koju u nekim drugim situacijama ne bi, npr. brojnost dece, nedostatak prostora i sredstava).

„Uloge vaspitača su brojne, a neke od važnijih su: uloga vaspitača u menjanju strukture institucije; uloga vaspitača u igri; uloga vaspitača u očuvanju samopoštovanja dece, uloga vaspitača u posmatranju i praćenju dece; uloga vaspitača u planiranju; uloga vaspitača u organizaciji sredine za učenje; uloga vaspitača kao istraživača i njegova uloga u timskom radu“ (*Pravilnik o opštim osnovama predškolskog programa*, 2016: 82).

Kako bi deca, svakodnevno imala mogućnost da se kreativno izražavaju, vaspitač: promišlja i priprema aktivnosti u skladu sa mogućnostima i interesovanjima dece, određuje cilj (*fokusira problem*), osmišljava i strukturira fizičku i socijalnu sredinu, zajedno sa decom i roditeljima programira sadržaje, sredstva i mesto izvođenja aktivnosti, povezuje, nadgrađuje nova znanja sa životnim iskustvom i saznanjima deteta, povezuje znanja koja se usvajaju sa znanjima iz drugih aspekata razvoja, stvara uslove koji će indirektno voditi decu da sama zaključuju, svoje zaključke i mišljenja suprotstavljaju mišljenjima drugih i praktično ih proveravaju. Kada proceni da deca više nemaju ideja, a zaključi da postoji mogućnost da dečje iskustvo još nečim proširi, daje svoje predloge, pažljivo bira direkcije, a samoj deci prepušta čar otkrića, ukazuje na moguće primena saznanja u životnim, praktičnim situacijama. „*Sopstvenim partnerskim i neautoritativnim stavom stvara uslove za raznovrsne interakcije među samom decom, kako i između dece i odraslih i tako podstiče razmenu ideja i dolaženje do sopstvenih zajedničkih rešenja*“ (Opšte osnove predškolskog programa 2006: 44).

Vaspitač je zadužen za stvaranje i podešavanje okolnosti povoljnih za dečiji razvoj i učenje, prostora, vremena, materijala potrebnih za aktivnost, odnosno pružanje deci prilike da se vaspitaju i obrazuju prilagođeno svojim potrebama i mogućnostima u prijatnom i bezbednom okruženju kao i da se ostvaruju kao ličnosti. Od vaspitača se očekuje da bude dobar organizator, elastičan u pristupu deci i zahtevima koje ih postavlja da stalno prate rezultate svoga rada i stručno se usavršava, snalažljiv u rešavanju problema i sposoban da tu veštinu prenosi deci, spreman za preuzimanje odgovornosti za njihovo napredovanje u razvoju i učenju, kao i da bude u najvećoj meri osetljiv za specifične potrebe i individualne razlike među decom koju vaspitava i obrazuje. Za decu predškolskog uzrasta veoma su značajni stimulativni programi koji se odvijaju u okviru igre zato što je igra prirodni i najbolji način ispoljavanja detetove aktivnosti i njegove ličnosti. Takođe se postavlja pitanje kako

vaspitač postavlja cilj. Svaki cilj je podjednako važan ako odgovara na izraženu potrebu dece sa kojom vaspitač radi. Opšte ili dugoročne ciljeve vaspitač planira na osnovu potreba dece, očekivanja roditelja, sopstvenih očekivanja, zahteva u radu, analize okolnosti u kojima se vaspitno – obrazovni proces odvija.

Opšti ciljevi Osnova programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja *Godine uzleta*:

„Da sva deca predškolskog uzrasta, kroz podršku njihovoj dobrobiti, imaju jednake mogućnosti za učenje i razvoj. Da učešćem u programima deca imaju prilike i mogućnosti da budu srećna, da se osećaju zadovoljno, ostvareno i prihvaćeno, da grade odnose poverenja i uvažavanja, bliskosti i prijateljstva. Da deca razvijaju dispozicije za celoživotno učenje kao što su otvorenost, radoznalost, otpornost (rezilijentnost), refleksivnost, istrajnost, poverenje u sebe kao sposobnog *učenika* i pozitivni lični i socijalni identitet, čime se postavljaju temelji razvijanja obrazovnih kompetencija. Da deca učešćem u programima imaju prilike da upoznaju, istražuju i preispituju različita područja ljudskog saznanja i delanja, različite produkte kulture i načine građenja i izražavanja značenja. Da porodice imaju mogućnosti i prilike da biraju, aktivno učestvuju u vaspitanju i obrazovanju svoje dece na javnom planu, da osveste svoje potrebe i kapacitete i razvijaju roditeljske kompetencije. Da vaspitači, sestre-vaspitači, stručni saradnici i saradnici, stručnjaci iz različitih oblasti i drugi praktičari imaju priliku da ispolje svoju autonomiju, kreativnost i profesionalnost kao i proaktivno zastupanje interesa dece i porodica. Da dečji vrtić i druga okruženja u lokalnoj zajednici (škola, centri kulture, sporta i rekreacije, otvoreni prostori, druge institucije lokalne sredine) postanu prostori zajedničkog učešća dece i odraslih u učenju i građenju smisla, kroz dijalog i uzajamnu podršku. Da se vaspitači, stručni saradnici i stručnjaci drugih profila, istraživači, nosioci obrazovne politike i svi koji se bave predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem povezuju u istraživačku zajednicu koja kroz istraživanja i uzajamnu podršku gradi kvalitet predškolskog vaspitanja i obrazovanja” (Godine uzleta, 2018).

Cilj programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja jeste podrška dobrobiti deteta. Dobrobit je višedimenzionalni konstrukt kojim se objedinjuje razumevanje holističke prirode razvoja, celovitosti procesa nege, vaspitanja i obrazovanja i integrisanog učenja deteta predškolskog uzrasta. Sve dimenzije dobrobiti su međusobno povezane, preklapajuće i uzajamno uslovljene. Ovako postavljen koncept dobrobiti odražava suštinu razvoja i učenja deteta, a to je da je dete biće koje istovremeno jeste i biva – kroz ono što jeste postaje i ono što će biti, tako da podržavati dobrobit deteta znači istovremeno projektovanje ciljeva na budućnost i razumevanje šta je dobrobit za dete u realno postojećim okolnostima, sada i ovde (u realnom programu) (Godine uzleta, 2018).

5. Uloga i značaj fine motorike u razvoju deteta

Rano učenje se zasniva najviše na razvijanju čulnog iskustva i doživljaju nove situacije, razvijanju navika asimiliranjem stimulansa okruženja, akomodaciji kao procesu koji se usmerava prema unapređivanju i podržavanju razvoja životnih funkcija kao fiziološke osnove učenja, učenju govorne i druge komunikacije kojom se pokreću procesi sticanja novog iskustva i ranog učenja uopšte (Spasojević, Pribišev Beleslin, Nikolić, 2007: 19). Vaspitno – obrazovni proces u dečjem vrtiću se ne sme zatvoriti u zidove ustanove, niti ograničiti zadacima i sadržajima koje predviđa program, već treba da niče iz konkretnog dečjeg iskustva, ne odvajajući rad od igre, čin od misli i znanje od njegove konkretne primene u svakodnevnim životnim situacijama (Kamenov, 1997: 10).

- ✧ Dete je jedinstveno i celovito biće.
- ✧ Dete je kompetentno i bogato potencijalima.
- ✧ Dete je aktivni učesnik zajednice vršnjaka i odraslih.
- ✧ Dete je posvećeno učenju.
- ✧ Dete je biće igre.
- ✧ **Dete je kreativno.**

Dete ima kreativni potencijal da izrazi sebe i svoje razumevanje sveta na mnogo različitih načina i da na kreativan način povezuje različite dimenzije svog iskustva i prerađuje svoje ideje i doživljuje. Dete koristi različite načine izražavanja koji su jednako vredni, kako bi izrazilo, razumelo i razmenilo osećanja, ideje, misli, vrednosti i uverenja (Godine uzleta, 2018).

Igra je veoma važna za razvoj deteta. U njoj, dete angažuje sve svoje kapacitete, prerađuje i prisvaja stečena iskustva, ali istovremeno i postaje svesno emocionalnih, socijalnih i kognitivnih iskustava. Osnovni zadatak svake predškolske ustanove je da obezbedi dovoljno prostora, materijalnih sredstava i povoljnu klimu za slobodnu igru djeteta. Dete se na različite načine opisuje u teorijama, normativima i razvojnim skalama. Ti opisi nisu uvek isti. U većini slučajeva dete se opisuje kao *živo, radoznalo biće koje voli da zapitkuje. Pričljivo je, lako se zaplače, ali i nasmeje. Dete je spontano, druželjubivo, živahno i dr.*

Fina motorika je sposobnost rađanja preciznih sitnih pokreta rukom uz zadržavanje dobre koordinacije između prstiju i oka. Ova sposobnost od izuzetno velikog je značaja za pisanje. Fina motorika predstavlja skup radnji koje angažiraju male skupine mišića te zahtevaju dobru koordiniranost djelovanja pojedinih skupima moždanih stanica. U procentu najveći je broj stanica kore velikog mozga, koje su zadužene za motoriku, zadužen za radnje koje obavljaju prsti. Poradi toga se u razvoju deteta, skladno razvoju mozga, mogu zapaziti promjene kao što je hvatanje predmeta s obe ruke, nakon toga samo s jednom, prinošenje predmeta ustima, prebacivanje iz ruke u ruku, hvatanje vrhovima palca i kažiprsta, biranje dugmića na mobilnom i daljinskom upravljaču, listanje slikovnice, pokreti odvrtnja i zavrtanja, hvatanje olovke (*prvo punom šakom, a zatim ispravno*), zatvaranje patentnog zatvarača, otkopčavanje i zakopčavanje gumba, vezivanje vezica na cipelama, urednost u bojanju i pisanju (Lepičnik i Samec, 2012). Kako bi dete uspešno svladalo veštinu pisanja, nužno je da prođe kompletan motorički razvoj koji započinje s razvojem grube motorike (sedenje, puzanje, hodanje, penjanje, trčanje, slaganje kocki, igre loptom). Zatim se navedeni proces nastavlja razvojem fine motorike koja uključuje:

- fine pokrete ruku,
- fine pokrete šaka.

Prvo se događa hvatanje celom šakom, a zatim kažiprstom i palcem (Milić, 2014). Za razvoj ovih veština vrlo su važne igračke različitih oblika i konstrukcija, knjige, olovke, igračke na navijanje koje služe za razvoj veština kao što su hvatanje, držanje i ispuštanje, prebacivanje iz ruke u ruku. Slaganje kocki, puzzli ili drugih oblika, takođe, utiče na razvoj fine motorike. Ubacivanjem predmeta u posude s otvorom te hvatanje sitnih predmeta palcem i kažiprstom utiče na razvoj pincetnog hvata (Grbić, 2013). U novije vreme ulogu u razvoju fine motorike djce preuzima i ICT tehnologija, kao što su mobilni, tableti i ostale moderne tehnologije. Deca pritiskivanjem tipki, povlačenjem po ekranu opcija, razvijaju finu motoriku i koordinaciju pogleda i pokreta. Osim navedenog, važne su i sve svakodnevne detetove aktivnosti, poput, obuvanja, oblačenja, otkopčavanja i zakopčavanja dugmića, odlaganja jakne na vešalicu, samostalnog hranjenja, odmotavanja bombona, listanja knjige i sl.

Navedene aktivnosti roditeljima se često čine nevažnima, no one u velikoj meri pomažu detetu u savladavanju korisnih veština koje će na važnosti dobiti kad dete krene u školu.

Svakodnevna igra i aktivnosti deteta služe kako bi dete uvidjelo svoje mogućnosti, odnosno granice. Na odraslima je da detetu pomažu u razvoju njegovih sposobnosti i potencijala, odnosno da budu oni koji podržavaju dete u njegovom samostalnom upoznavanju sveta i sebe samog. Proces razvoja fine motorike započinje s jačanjem kostiju i formiranjem mišića kod bebe. U tom periodu je iznimno važno krenuti s razvojem fine motorike jer razvoj fine motorike utiče na percepciju te uključivanje drugih osećaja kod bebe. Pravovremeni rad na razvoju fine motorike olakšava deci u starijoj dobi pisanje i crtanje.

Razvoj fine motorike je od neprocenjivog značaja u razvoju djece. Sposobnost da se prave precizni pokreti rukom, uz istovremeno zadržavanje dobre koordinacije između prstiju i oka, razvija se kroz odrastanje i sazrevanje deteta. Fina motorika je neophodna za izvođenje velikog broja svakodnevnih radnji, koje se kod dece, od rođenja pa do školskog uzrasta, moraju uvežbavati najčešće kroz zabavno – igrovne aktivnosti. Tako pokreti deteta vremenom postaju sve sigurniji i precizniji, sve do momenta kada dete uzme olovku i kontrolišući je uspeva da napiše slova između dve linije. Stimulansi vrhova jagodica prstiju igraju veliku ulogu u razvoju fine motorike. Pored vežbanja i usavršavanja pokreta i kontrole šake za obavljane radnji koji zahtevaju preciznost prstiju, fiziolozi su otkrili da fina motorika utiče i na nivo razvijenosti govora. Kad razvoj pokreta šake odgovara očekivanoj starosnoj dobi deteta, govor se normalno razvija. Broj reči se uvećava u očekivanim granicama, sazreva govorni aparat. Kad razvoj fine motorike zaostaje, zaostaje i razvoj govora i javljaju se poteškoće u govoru i komunikaciji. Tada su potrebne i neophodne stimulacije za razvoj fine motorike.

Za uspešan rast i razvoj svakog deteta od velike važnosti je razvijanje njihovih motoričkih veština. Na potpuno prirodan način, djeca vole da se kreću i istražuju svet koji ih okružuje zahvaljujući svom izvanrednom *prevoznom sredstvu* koje čini njihovo telo. Veliku ulogu u tome ima igra kroz koju dete razvija svoje veštine. Kada se govori o motoričkim veštinama, treba razlikovati **krupnu** i **finu motoriku**. Krupna motorika je sposobnost proizvodjenja pokreta ruku, nogu ili tela sa određenom kontrolom. Igre na otvorenom, igre loptom, skakanje, plesanje, plivanje ili trčanje su aktivnosti koje podstiču razvoj krupne motorike kod dece. One takođe podstiču razvoj koordinacije, ravnoteže i istovremeno pomažu detetu da razvije dobru percepciju svog tela u prostoru. Fina motorika je sposobnost da se prave precizni sitni pokreti rukom uz zadržavanje dobre koordinacije između prstiju i oka.

Fina motorika se razvoja sa uzrastom – od početnih nespretnih pokušaja deteta da samostalno koristi kašiku, pokreti ruke tj. šake vremenom postaju precizniji, sve do momenta kada dete može da uzme olovku i da je kontroliše, tako da uspeva da napiše slova između dve linije. Razvoj fine motorike iznimno je važan za celokupan razvoj deteta. Fina motorika pojam je koji označava sposobnost stvaranja preciznih sitnih pokreta rukom uz istovremeno zadržavanje koordinacije između prstiju i oka. Ova se sposobnost razvija paralelno s rastom deteta– fina motorika započinje kod beba sa sedam meseci koje razvijaju takozvani pincetni hvat palcem i kažiprstom, a detetov hvat s vremenom postaje sve precizniji, sve do trenutka kad dete može samostalno uzeti olovku i kontrolisati je. Deca koja nemaju dobro razvijenu finu motoriku muče se sa zadacima koji uključuju grafomotoriku, odnosno pisanje, što dovodi do poteškoća u praćenju nastave i rešavanju zadataka. Takođe, razvijenost fine motorike povezana je s razvojem govora kod dece, odnosno razvijenost jedne sposobnosti proporcionalna je razvijenosti druge. To znači da u većini slučajeva dete koje zaostaje u razvoju fine motorike, najčešće zaostaju i u razvoju govora.

Za razvoj fine motorike dokazano je dobra metoda *SuanPan mentalne aritmetike*, koja se sprovodi kroz rad na abakusu, upotrebom obe ruke istovremeno. Program *SuanPan mentalne aritmetike* namenjen je deci od 5 do 14 godina, jer su upravo u tom periodu najvidljiviji i sasvim merljivi rezultati programa *SuanPan mentalne aritmetike*. Deca svakodnevno rade na računaljci, pa preko suptilnih pokreta ruke, šake, prstiju, deluju na senzomotorni razvoj nervnog sistema koji zahteva najviši stepen senzomotorne koordinacije. Početak programa za najmlađe počinje kroz primenu metode Montessori programa i materijala, gde se deca na zabavan način upoznaju sa simbolom broja, najpre putem dodira i vida. Deca kroz vlastito iskustvo nauče simbole cifara putem dužih i kraćih štapića, brojčanih perlica, prikaza brojeva hrapave teksture... Istovremeno uče da pišu brojeve, kroz raznolike zabavne ali istovremeno edukativne slike i šablonski ispisane prvo krupnije a zatim i sitnije brojke. Kroz taj model djeca vežbaju kontrolu šake i preciznost povlačenja linija u raznim veličinama, kroz tačkaste modele prve desetice. Program se nastavlja kroz rad na računaljci, dodirom i pomeranjem kuglica pomoću finih i koordinisanih pokreta obeju ruku. Razvoj fine motorike i sve što nosi sa sobom je još jedna u nizu dobrobiti programa *SuanPan mentalne aritmetike* po dete i njegov sveukupni razvoj u ključnim godinama.

5.1.Značaj fine motorike (ruka – šaka)

Fina motorika je niz koordiniranih pokreta kostiju, zglobova i mišića šake (posebno prstiju) radi izvođenja malih, preciznih pokreta. Usko je vezana uz koordinaciju oko – ruka (mogućnosti da ruka i prsti pravilno izvrše zadatak koji smo videli okom). Fina motorika nužna je za izvođenje brojnih svakodnevnih zadataka koje odrasli izvode s lakoćom, a koje deca od rođenja do predškolske dobi moraju uvežbavati kroz zabavne aktivnosti koje će prihvatiti kao igru (Tatković i Ružić Baf, 2011). Dete dobro razvijene fine motorike bit će sposobno izvršavati praktične aktivnosti koje se odnose na brigu za samoga sebe: pravilno jesti kašikom, viljupkom pa i nožem, počistiti prosipanu hranu, otvoriti i zatvoriti bočicu sa sokom, otkopčati i zakopčati dugmiće, otvoriti i zatvoriti patentni zatvarač na jakni, zavezati cipele, počesljati se i samostalno zavezati rep ili čak isplesti pletenicu.

Upravo iz tih informacija može se zaključiti kolika je važnost fine motorike i koliko su bitne igre koje utiču na razvoj fine motorike. Istovremeno s razvijanjem svesti o mogućnosti brige za samoga sebe, dete se i priprema za školu pa tako uči pravilno držati olovku, bojice, kist, služiti se gumicom za brisanje ili rezati makazama, počevši od rezanja po ravnoj liniji prema sve kompliciranijim linijama i oblicima (*kose linije, cik-cak linije, valovite linije, trokut, kvadrat, krug*).

Kada dete vežba aktivnosti vezane uz razvoj fine motorike, svet počinje interpretirati i preko dodira, odnosno spoznaje što je teško, lako, glatko, grubo, mekano, veliko, malo, hladno, toplo i sl. Zavisno od nivoa interakcije s okolinom, razvija se i životno iskustvo, način izražavanja i doživljaja sveta. Dosadašnja istraživanja su pokazala da postoji uska veza između razvoja motorike i govora. Dete koje je aktivno (trči, hoda, skače, penje se) na bogatiji način spoznaje svet oko sebe te mu su poradi toga potrebni izrazi kojima bi objasnio ono što spoznaje. Za razliku od navedenog, pasivno dete ima manje potrebe za izražavanjem sveta oko sebe jer mu nedostaju aktivnosti za koje bi tražilo adekvatne izraze. Priprema za školu, osim razvoja pred veština čitanja i računanja, takođe, uključuje razvoj veština koje su korisne za buduće usvajanje pisanja, odnosno razvoj fine motorike prstiju. Tome pomaže crtanje, oblikovanje gline, plastelina i testa te masaža vrhova prstiju. Vrlo je korisna gimnastika za prste, kao i nizanje perlica, zakopčavanje dugmadi, konstruiranje od papira, kotrljanje sitnih kamenčića ili loptica prstima, bojanje, vezanje čvorića na konopcima, itd. Kada roditelji na

policama u trgovini biraju dečje igračke, retko se pitaju čemu služe pojedine igračke. Vode se principom spoljašnje privlačnosti igračaka. Međutim, stručnjaci za dečji razvoj osmišljavaju ih tako da budu maksimalno zanimljive i korisne za razvoj fine motorike – što je temelj budućeg razvijenog govora. Tome je pridonela italijanska edukatorica i pedijatričarka Maria Montessori. U svojem radu s decom oslanjala se na tri principa – razvoj detetovog interesa prema igri, individualni pristup i oslonac za senzorički razvoj. Od najranije životne dobi potrebno je raditi na razvoju fine motorike. Zone koje su odgovorne za govor i pokrete prstiju u mozgu su vrlo blizu jedne drugima. Podsticanjem fine motorike potiče se i govor. No, da bi dete bilo motivirano za vežbanje motorike, bitno je da ono bude u sklopu zanimljivih igara.

U nastavku su nabrojene neke od najkorisnijih igara za razvoj fine motorike koje se mogu igrati kod kuće i u dječjem vrtiću: razvoju fine motorike vrlo pomažu igre koje uključuju crtanje, ko će brže crtati kvadratiće ili kružiće, ili proći unaprijed nacrtani lavirint, detetu treba predložiti da crta prstom na pntanjiru s prosutim zrnima riže ili heljde, dete gužva maramicu za nos (ili plastičnu vrećicu) u ruci, počevši od jednog kuta, tako da mu se cela maramica smesti u šaci, detetu treba predložiti da složi mozaik od dugmadi raznog oblika i veličine. Dete uzima jedno zrno palcem i kažiprstom te pridržava ga svim ostalim prstima unutar dlana (*onako kako se to radi pri skupljanju bobica*), pa uzima sledeće zrno, pa još jedno, te tako nakuplja u dlanu pregršt zrnaca. Vežba se može izvoditi jednom rukom ili s obe ruke. Vrlo su korisne igre vezanja vezica. One razvijaju kreativnost, maštu, logičko mišljenje te utiču na istančanost detetovog likovnog ukusa. Igra se najčešće sastoji od drvene pločice s rupicama i vezica koje treba vezati prema zadanom crtežu, dete prepoznaje oblike, brojke ili slova koja mu *pišete* na desnom ili levom dlanu prstom ili štapićem, dete prepoznaje predmet opipavajući ga rukom, premeštanje olovke među prstima, u smeru od palca prema malom prstom i natrag, prvo jednom, a zatim drugom rukom.

5.2.Fina motorika kao baza lepog pisanja

Da bi dete u određenoj fazi svoga razvoja ovladalo grafomotorikom, ono mora proći kroz celokupan motorički razvoj koji započinje razvojem grube motorike, a nastavlja se razvojem fine motorike (Ćalasan, Vuković, Pavlović, Vuković, Zečević, 2015). Složena grafomotorna aktivnost, pored jezičkih znanja, uključuje i kinestetskomotorne, praksličke, vizuospacijalne i vizuokonstruktivne komponente. Ona predstavlja sposobnost pravilnog

grafičkog oblikovanja slova rukom i sredstvom za pisanje (*olovka, pero*), ali i složenu psihomotornu sposobnost u kojoj učestvuje veliki broj mišića ruke, šake i prstiju, a sve njih koordinira složeni nervni sistem – od korteksa do prstiju. Na taj način je grafomotorika zasnovana na mijelokinetičkoj i konstruktivnoj praksi. Razvija se vizuelnomotornim percipiranjem grafema koje se vremenom automatizuju, pa pisanje postaje automatizovana radnja usklađena sa misaonim procesima (*Defektološki leksikon, 1999*).

Razvoj grafomotornih sposobnosti započinje relativno rano, već na uzrastu od 18 meseci života deteta. Taj period karakteriše škrabanje. Kada škraba, dete najčešće pomera ruku napred – nazad i tako nastaju talasaste *žvrljotine*. Kasnije, široki zamasi celom rukom omogućavaju veću kontrolu podlaktice, i na kraju, pokreti prstiju postaju voljni i precizni. Prva dečija škrabanja sastoje se iz jajolikih oblika a kasnije od kružnih spirala. Upravo se u ovom periodu uključuje vizuelna percepcija koja će uvek prethoditi grafomotornoj aktivnosti. To znači da će dete morati vizuelno da percipira krug i kružne oblike pre nego što će biti u stanju da ih nacrtaju na uzrastu od 3 godine. Kvadrat će moći da nacrtaju tek sa 4 godine, iako će moći vizuelno da ga analizira znatno ranije, trougao sa 5 godina i romb sa 6 godina (Mitić Golubović, 2008). U toj složenoj psihomotornoj aktivnosti postepeno se formira individualni rukopis kao utvrđeni način pisanja slova jedne ličnosti (Mitić, 2004). Svima je poznato da priprema za školu bitno uključuje razvoj predčitalačkih i predpisalačkih veština predškolskog deteta, no te veštine pored ostaloga, polaze i od kvalitetnog razvoja fine motorike prstu, šake i zglobova ruku. Ovladavanje veštinom pisanja je za dete veoma važan korak u životu. Glavnu ulogu u tome ima fina motorika, čiji razvoj treba podsticati tokom čitavog detinjstva, odnosno pre nego što dete pokaže interesovanje za samu olovku. Fina motorika je od suštinskog značaja za pisanje što predstavlja dovoljan razlog da se obrati pažnja na razvijanje te veštine i kod kuće, mnogo pre polaska u školu. U godini pred polazak u školu može se početi sa sistematičnim vežbama pripreme za pisanje. Na našem tržištu postoji mnoštvo radnih svezaka, pisalica, žvrljalica koje nude različite zadatke. Pre nego što se napravi izbor i počne rad sa detetom treba obratiti pažnju na njihovu preglednost, na redosled i težinu vežbi i prilagoditi ih svakom detetu ponaosob. U ovom periodu može se nastaviti sa svim igrama koje doprinose razvijanju mišića šake – *dati detetu tanju žicu da je savije i napravi nakit, da vezuje čvorove od kanapa različite debljine, da sekca, lepi, mesi, da pravi figurice od papira i sl.*

Antropova, baveći se ranim polaskom dece u školu i razvojem fine motoričke koordinacije kod njih u toku uvežbavanja pisanja, zaključila je da je kod dece od šest godina nervna regulacija pokreta još neizgrađena. U uzrastu od sedam godina ima oko 13% dece koja su nezrela, a na uzrastu od šest godina je čak oko 50% dece koja su nezrela. Ovo ujedno objašnjava zašto se klasičnim metodama opismenjavanja ne formiraju uvek željene grafijske veštine. Izvođeci grafijske elemente dete se zamara i ima bolove u ruci, što može biti objašnjeno promenom mišićnog napora u toku izvođenja elemenata, još neizgrađenom motoričkom koordinacijom i stalnom promenom položaja prstiju i šake, podlaktice i nadlaktice u toku pisanja (Antropova i Koljčova, 1986: 53). To dovodi do nestabilnog rukopisa, ali uvežbavanjem, mišićni napor znatno opada i zadržava se u fleksorima prstiju, što govori o usavršavanju regulacije pokreta. Zbog neusklađenosti tonične napetosti oko šake i lakta, melodično izvođenje mišićne aktivnosti će biti ometeno. Pokret će se odvijati nekoordinirano, izražavaće se sporošću u pisanju, neujednačenim pritiskanjem olovkom po papiru, nepreciznošću, bolovima u ruci i zamaranjem. Golubović kaže da, u slučajevima gde su ometeni i konstruktivni slojevi praksičke aktivnosti, grafomotorički čin rezultovaće loše postavljenim grafomotornim nizom, slabom prostornom orijentacijom, teškoćama u precrtavanju i konstruisanju (Golubović, 2001: 14).

Kada govorimo o motoričkim vežbama koje su važne za pripremu za početak pisanja u prvom razredu osnovne škole, pre svega mislimo na vežbanje pokreta ruku, šake, prstiju i njihovu kordinaciju u modelovanju, crtanju i pisanju. Motoričke sposobnosti najbolje je razvijati kroz igru. Treba pre svega uticati na razvoj sitnijih mišića jer su oni bitni prilikom učenja pisanja i oni predstavljaju problem prilikom pisanja pojedinih slova. Najpre deca treba da crtaju jer je ono mnogo interesantnije od pisanja. Nakon crtanja raznih predmeta, deca prelaze na pisanje različitih crta, kao osnovnih elemenata slova. Treba prekinuti sa praksom da deca uče pisanje tankih kosih, uspravnih debelih linija, jer se slovo piše jednim pokretom ruke. Ruka prvaka nije dovoljno razvijena za precizne pokrete prilikom pisanja slova i zbog toga je neophodno pripremiti učenika za pisanje kao veoma složen proces. Sledećim vežbama možemo doći do boljeg diferenciranja i tonusa mišića šake i prstiju:

Primeri igara su iz knjige *150 igara prstićima za razvoj motorike i govora s pesmicama na sve dečje teme* autora Guria Osmanova, *Praktična logopedija* (2008).

Vežba sa samo tri prsta kojima držimo olovku: *Ispruži ova tri prsta! Zatvori! Otvori! Zatvori! Otvori! Zatvori! Otvori! Jedan – dva! Jedan – dva! Brže!*

Bockalica: *Detetu možemo uz pomoć bockalice dati da napravi jednostavniju zastavu, cvet, baštensku ogradu.*

Mešanje testa, plastelina i gline i pravljenje različitih figurica.

Igre:

Sunce, šuma, kamen

Ruke su podignute u vis sa raširenim prstima - to je sunce

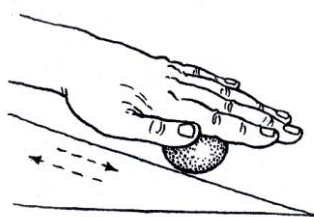
Ruke su podignute, dlanovi ispravljani, prsti savijeni – to je šuma.

Prsti sakupljeni u pesnicu – to je kamen

Vodeći komanduje igračima: *Sunce! Šuma! Kamen!....* Postepeno ubrzavajući tempo.

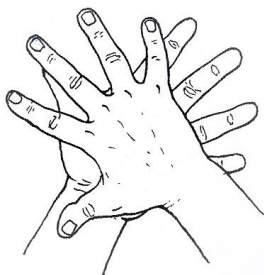
Vežba za dlan – kotrljanje loptice (drvene, gumene, teniske) malim pomerajima dlanom po kosoj površini. Ovu vežbu izvodimo uz pesmicu:

*Lopticu mi kotrljamo
dlan mi njome trljamo
Na koturaljkama sama
Po stolu ruka klizi ka nama.*

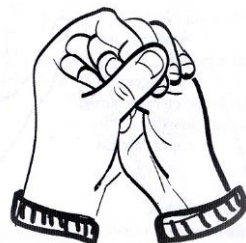
Sunce – dlanovi su prekršteni međusobno se spajaju.

Prsti su maksimalno razmaknuti u stranu. I pevamo sledeću pesmicu:

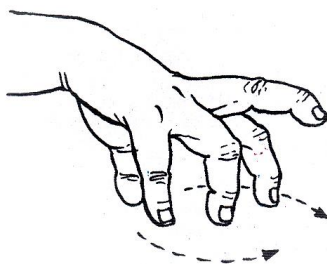
*Širim prste, spajam šake,
To su od sunca topli zraci.
Sunce naše sve nas greje,
Svako mu se dete smeje.*

Ptići u gnezdu – levim dlanom obuhvatiti sve prste i palac desne ruke. Pevamo pesmu:

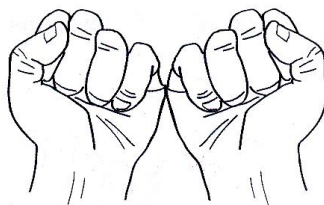
*Prstiće sve redom spoji,
U gnezdu ptiće sad izbroji.
Gle, pet ptića zapomaže,
Mamu zovu, hranu traže.*

Medo brundo – svi prsti, osim srednjeg prsta, stoje na stolu, srednji prst je savijen i podignut. Oponaša se medvedov hod – pokreti se izvode naizmenično palcem i kažiprstom, malim prstom i prstenjakom. Pevamo pesmu:

*Prstiće na sto položi,
Medu brundu od njih složi.
Spreman je i na pu kreće,
Ali putem brundat neće.*

Aktivno stiskanje – stiskanje i otvaranje šake. Pevamo sledeće dve pesmice:

*Imam dve ruke ja,
Dva dlana, deset prstića.
Sada bežbam stiskati šake,
Da mi ruke budu jake.*

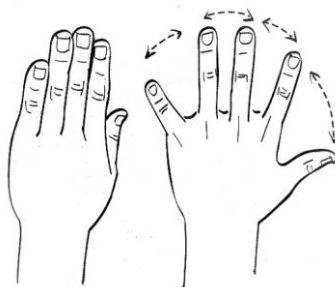
*Jedan, dva, jedan, dva
Šačicu ću stiskati ja.
Stisnem- jedan, pustim – dva,
Ručica će snažna biti.*

Vežbe za dlanove

*U vrtu moje bake,
Kupine su sočne, slatke.
Nabrali smo puni dlan,
Da nam slađi bude dan.
- Ruke su na stolu dlanovima prema dole. Širiti i sakupljati prste.*

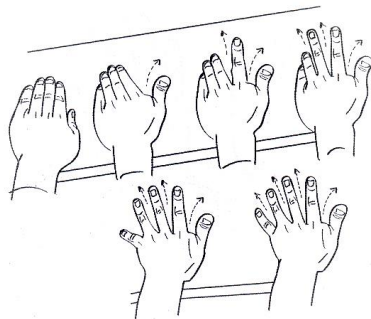
*(Stisnuta šaka – otvoreni dlan)
(Pokreti oponašanja branja kupina)
(Dlanovi prema gore, prsti su stisnuti)
(Prsti su skupljeni s palcem)*

*Dlan na sto polažem ja,
Harmoniku slažem.
vešto svirati ja znam*

prste širim – skupljam ja.

Vežba na ravnoj površini

Ja ću sada vežbati, (Stiskati i otvarati prste desne šake, staviti ruke na sto dlanom prema dole)

prstiće neću podizati (Podizati i držati u vazduhu dvaki prst)

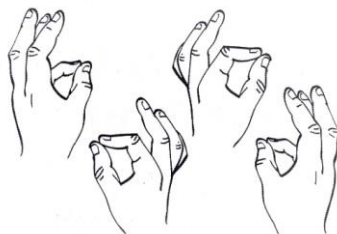
zato neću žuriti, (Staviti dlan na sto – odmoriti se)

učim sve za pet,

vežbaju mi prstići, (Podizati i držati u vazduhu svaki prst)

jedan, dva, tri, četiri, pet.

Dodirivanje prstiju na svakoj ruci zasebno

Sve prste jedne ruke redom spajamo s palcem.

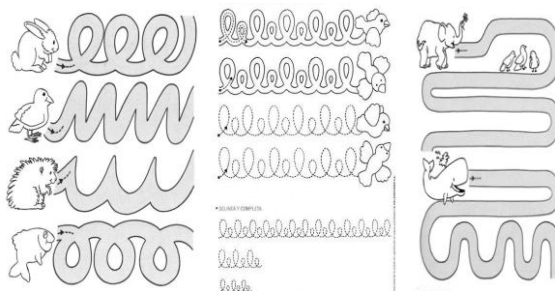
Pevamo pesmu:

Prstiće ja spajam

i krugove stvaram,

jedan, dva, jedan, dva

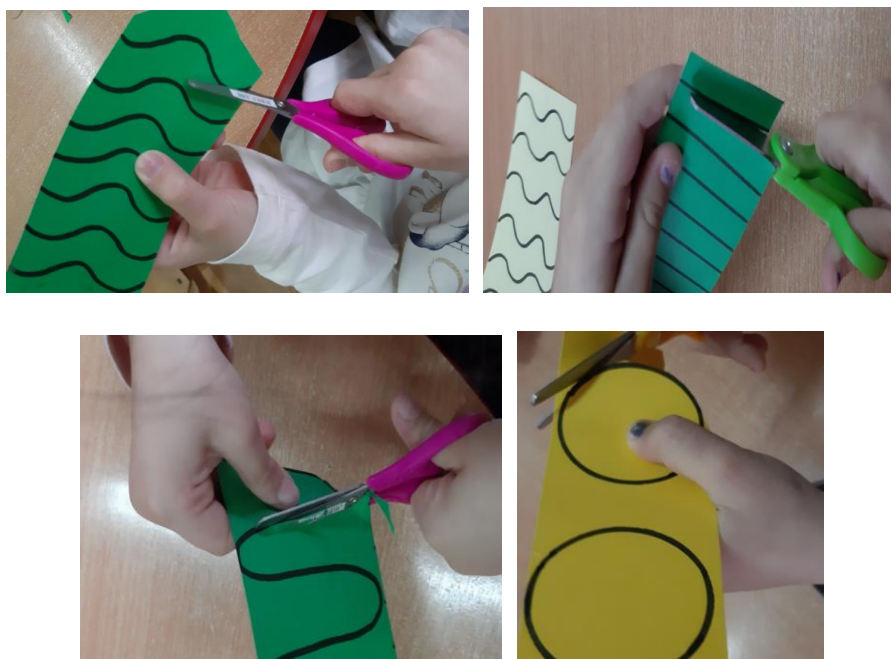
zabavna je igra ta.

Primeri vežbi za razvoj motorike šake kod dece

5.3. Vežbe za razvoj fine motorike

Počevši od druge godine, moguće je ponuditi deci brojne aktivnosti koje podstiču razvoj fine motorike. Evo nekih od njih: testo za modelovanje ili plastelin, nizanje perlica ili dugmića, provlačenje pertli kroz otvore, zakopčavanje – otkopčavanje dugmadi, sakupljanje sitnih predmeta ili iscepkanih papirića, crtanje, bojenje, seckanje, lepljenje, oblačenje malih lutaka, građenje konstruktorima, origami. Ovakve aktivnosti treba da budu deo svakodnevne igre malog deteta jer doprinose jačanju mišića šake, njene spretnosti, razvijanju koordinacije oko – ruka, razvoju opažanja i koncentracije što je preduslov savladavanju vještine pisanja. Pre nego što se detetu daju elementi slova, potrebno je da ovlada zaobljenim i krivim linijama. *Započnite crtanje talasa a ono neka nastavi.* Seckanje dečijim makazama koje nisu oštre. Otvaranje i zatvaranje makaza kao i samo seckanje ojačava snagu ruke. Možete detetu dati da seče trakicu sa sličicama ali i kupone i vaučere iz novina i sl. Deca po talasastim i pravim linijama makazama seći papiriće.

Postepeno uvodite vežbe koje traže veću preciznost u radu tipa lavirinta, spajanja linijom parova sličica.

Takođe, na modelu izrezanog kartona (kao na slici) provlače se gumene trake različitih boja.

Kao još jedan primer navodimo likovne poduhvate dece – crtanjem vodenim bojama pomoću štapića za uši. Ova jednostavna aktivnost odlična je za razvijanje preciznog pincetnog hvata i koordinacije oko – ruka, a dete će uživati u procesu stvaranja oblika pomoću tačkica. Za ovu aktivnost može se takođe koristiti i tempere ili tekuće vodene boje koje se mogu samostalno napraviti tako da se prehrambene boje razrede vodom i stave u zasebne posudice.

Sortiranje malih objekata od zanimljivih materijala i tekstura kao što su loptice od vate, testenina, sunderčići, kamenčići u kartonu jaja. Na sledećim slikama je prikaza vježba razvrstavanja obojene testenine različitih boja, deca vežbaju takođe otvaranje i zatvaranje flaša.

Pertlanje kroz rupice na papiru. Može se napraviti list za vežbanje tako što će se probušiti rupice.

Odlepljivanje sličica sa papira i lepljenje u knjižicu, po nekom obliku na papiru. Na sledećim slikama možemo videti kako su deca kolaž papirima (iseckanim sitnim delovima lepila na zadate oblike).

Igranje sa plastelinom i glinom. Za razvoj fine motorike igra plastelinom je fantastična jer podrazumeva vuču, pritiskanje, istezanje, valjanje, lupanje, stiskanje, štipanje, otisci.

Žvrljanje olovkama, bojicama, flomasterima, kredom. Za ovu aktivnost je dovoljno da stavite na sto stari papir i kutiju bojica, pustite zatim dete da slobodno žvrljka. Žvrljanje možda izgleda besmisleno ali to je važna razvojna aktivnost za pisanje, crtanje, kreativnost, fine motoričke veštine, koordinaciju i dr. Žvrljanje komadićima grančica po dvorištu i pesku.

Crtanje čačkalicom – tehnika grataž i igranje origamijem.

Deca na improvizovanim modelima prekidača – uključuju i isključuju. Takođe, na modelima brava, otključavaju i zaključavaju. Ove svakodnevne aktivnosti dece, iako se smatraju običnim korisne su razvoj fine motorike. Na sledećim slikama prikazana je vežba gde deca na

modelima postavljaju komadiće koji nedostaju, pa prave *novogodšnju jelku, Deda Mraza, poklone...*

Deca spajaju na krugu na kojem se nalaze sličice hrane – aplikacijama životinja koje su zakačene za štipaljku (životinje kače kod slike hrane kojima se hrane).

6. Primena olovke u likovnim aktivnostima

Likovni izraz je materijalizovan jer se umetnik služi izabranim materijalom. Izbor materijala zavisi od toga koju će tehniku umetnik da koristi. Termin tehnika u likovnom stvaranju koristi se za ukazivanje na način ili varijantu korićenja likovnog materijala. Upoznavanje sa likovnim tehnikama započinjemo tehnikama oslikavanja (crtačkim, slikarskim i grafičkim). Crtanje je prema nekim istoričarima umetnosti najstariji ali moguće najvažniji oblik likovnog izražavanja jer je ona osnova svim ostalim oblicima likovnog izražavanja grafici, slikarstvu kiparstvu i arhitekturi. Crtačke tehnike prema materijalima za crtanje delimo na suve i mokre (Jakovljević, 1989). Suve crtačke tehnike su olovka, olovka u boji (drvene boje), ugljen, kreda, hemijska olovka, flomasteri. Mokre crtačke tehnike su tuš i metalno pero, tuš i četkica.

Olovka se svakodnevno koristi. Potrebna je za skiciranje akvarela kao i za podlogu uljane slike. Za učenike mlađeg školskog uzrasta dovoljne su tri vrste: veoma meka, srednja i tvrda. Meka olovka je sa oznakom B, mekom olovkom možemo senčiti crte. Široka skala tonova od bledog sivila do duboke crne velika raznolikost linija navodi nas na zaključak da su mekane olovke veoma pogodne za crtanje slobodnom rukom. Tvrde olovke H pogodne su za crtanje preciznih linija i detalja, Srednje tvrda HB koristi se za pisanje (Jakovljević, 1989).

Dodatkom olova u grafit olovke postiže se tvrdoća, a sa više ugljena su mekše. Tvrde olovke se koriste za tehničko crtanje zbog svojih oštih linija, srednje imaju više namena, a mekane se koriste za umetničke crtanje. Olovka spada u grupu crtačkih tehnika, i kroz istoriju se znatno menjala. Olovka se u slikarstvu koristi za skice, a crteži olovkom predstavljaju samostalno umetničko delo, jer se olovkom mogu postići skoro svi tehnički efekti koji, pored ostalih stvari, jedno delo čine umetničkom vrednošću. U slikarstvu u doba Klasicizma, grafitu olovku umetnici zamenjuju sa srebrnom olovkom jer je i to bio jedan od načina povratku na vrednosti klasične umetnosti.

Olovke u boji, popularno nazvane drvene boje, najčešće su prvo likovno sredstvo koje dete upozna nakon obične olovke. Linije mogu biti tanje, deblje, oštrije i blaže, tvrđe ili meke. Ploče ispunjavamo mekanim pokretima olovke u ruci i strpljivim ponavaljanjem poteza sve dok ne postignemo ujednačenu površinu željene jačine boje. Odgovarajući papir je hrapav i beo. Učenici mlađeg školskog uzrasta rado crtaju sa ovim bojama više se baziraju na detalje

(Peić, 1991). Ako je tema *Na moru* oni će nacrtati devojkicama i minduše i cvetiće na haljinama što sa ovim bojama to uspešno izvode. Na suncobranima reklamu.

Nebrojene su mogućnosti upotrebe olovke kao crtaćeg materijala kao i kombinacije sa svim tehnikama – od pripremnog crteža do crtanja na osušenu ili u još mokru boju, crtanjem, šrafitranjem, razmazivanjem. Iako danas postoji ogroman izbor raznih tipova olovaka u svim bojama, radi se uglavnom o raznim vrstama kreda i pastela u obliku olovke ili o akvarel bojama u ovakvom pakovanju. Proces proizvodnje drvenih olovaka u boji bitno se razlikuje od procesa proizvodnje grafitnih olovaka: mine olovaka u boji se ne peku pa su zbog toga manje postojane i trajne. Zbog hemijske inertnosti grafita crtež olovkom vrlo je otporan na uticaj vlage i svetla pa spada u vrlo stabilne tehnike. Dodatnim fiksiranjem eliminiše se mehanički nedostatak brisanja crteža. Pogodni su svi fabrički fiksativi. Preporučuje se specifično fiksiranje koje je ujedno i toniranje: crtež olovkom se premazuje obranim mlekom, čajem ili kafom.

Flomasteri ili markeri vrsta su tintanih olovaka. Spadaju u crtačku tehniku tinte. Proizvode se u različitim bojama i različitim debljinama. Naziv je nastao prema američkoj kompaniji Flo-Master iz druge polovine 20. veka. Za razliku od ugljena i olovke, flomaster uvijek ostavlja trag iste debljine, bez obzira na jačinu pritiska. Podloga za flomaster je gladak papir. Pero sa filcom (flomaster) je moderna pisaljka koja po svom crtaćem karakteru najviše liči klasičnoj trsci takođe je nepostojana. U zavisnosti od vrste bojila kao i vrste podloge, ostavlja i različito intenzivan trag, ponekad sočan a ponekad i suv i sivkast. Na tržište dolazi niz različitih crtaćih pisaljki ovog tipa: od najfinijih, preciznih koje mogu da konkurišu čak i finom metalnom peru, preko onih koji se ponašaju kao aktarel boje i mešaju se sa vodom, do dekorativnih flomastera u bojama koji ostavljaju intenzivan širok trag debljinei do 10 mm. Tuš može biti i u čvrstom stanju takozvani kineski ili indijski tuš koji se pravio od čađi i otopine bilo kojeg vodotopivog veziva i modelovao u štapiće. Naknadno su se štapići trvili u keramičkoj posudici s vodom i stvarali tuš. Čađ se dobijala izgaranjem pirinčane slame, borovog drveta, smola a kasnije biljnih ulja (sezam, tung ulje) koje se spaljivalo u malim lampicama od terakote. Flomasteri se proizvode u mnogo različitih boja i nijansi. Moguće je odabrati samo jednu boju (crnu, recimo) i samo njome raditi, ili dve boje, ili sve boje. Flomasterima proizvodimo crte, ali ako ih gusto nanižemo dobiti ćemo i plohu, ipak važno je decu upozoriti kako se plošno izražavati mogu samo na manjim oblicima - raditi velike plohe flomasterima može postati mučenje i za flomaster i za onog koji ga drži. Za obrađivanje većih

površina flomasterima koristićemo linijske teksture. Flomaster bez obzira na pritisak daje uvek liniju jednake debljine. Stoga, ako želimo dobiti crte različite po karakteru moraćemo se poslužiti flomasterima različitih debljina. Debelim flomasterima (tzv. markerima) moguće je raditi i veće plohe. Flomasteri posjeduju i određenu transparentnost, zbog čega ih se može bojati jedne preko drugih. Razlikujemo obične flomastere, topive u vodi, te alkoholne, permanent flomastere netopive u vodi. Moguće je flomastere kombinovati s drugim tehnikama, kolažem ili akvarelom na primer. Papir koji koristimo za flomastere treba biti gladak. Decu bi trebalo upozoriti da nakon upotrebe zatvore flomastere jer boja u njima suši i kroz filc kojim se piše.

6.2. Stanje tokom pandemije COVID – 19

Koronavirus se pojavljuje u Kini krajem 2019. godine (otuda naziv COVID – 19).

Da bi se zaustavilo širenje COVID – 19, do 15. aprila, 91,3% dece upisane u formalno školovanje – 1,5 milijardi dece širom sveta iz 192 zemlje – dobilo je nalog da ostane kod kuće. U Sjedinjenim Državama, više od 130.000 zatvaranja škola uticalo je na skoro 57 miliona dece. Svih pedeset država u SAD zatvorilo je svoje škole na najmanje 3 nedelje, a četrdeset devet država zatvorilo je sve javne i privatne škole do kraja školske 2019 – 20. godine. U ovim neviđenim vremenima, deca će biti van škole upola manje nego što su bila u školi ove školske godine (~92 dana od 180 dana). Mnoge zemlje su primenile politiku zatvaranja škola kao neposredan odgovor na epidemiju COVID – 19 kako bi smanjile društveni kontakt (<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>). Efikasnost zatvaranja škola na širenje COVID – 19 ostaje nepoznata, ali su štetne posledice zatvaranja škola na rast i razvoj dece počele da se pojavljuju ubrzo nakon toga. Nedavne studije su pokazale da deca imaju manje redovnih obrazaca u ishrani i spavanju, duže vreme pred ekranom, manje fizičkih aktivnosti, povećan stres i manje društvene interakcije tokom zatvaranja škola, što predstavlja rizik za njihovo fizičko i mentalno zdravlje (Wang, Zhang, Zhao, Zhang, Jiang, 2020). Među svim mogućim rizicima koje zatvaranje škola zbog COVID – 19 predstavlja po fizičko i mentalno zdravlje dece, Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) navela je *prekinuto učenje* među najvećim štetnim posledicama zatvaranja škola zbog COVID – 19. Formalno školovanje – lično ili na daljinu – pruža osnovna znanja i

veštine za rast i razvoj dece. Stoga, prekid formalnog obrazovanja može negativno uticati na ishode učenja neke dece, posebno na decu u nepovoljnom položaju sa nejednakim pristupom obrazovnim resursima (<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>).

Činjenica je da nijedna zemlja sveta nije spremno dočekala takve razmere zaraze, do nivoa pandemije i epidemije, pa ni zemlje Zapadnog Balkana. Međutim, zemlje Zapadnog Balkana imale su jedan *pripremni period* jer je zaraza stigla u region nakon tri meseca – marta meseca 2020. Činjenica je da se u periodu od pojavljivanja virusa u Kini pa do njegovog *dolaska* na Zapadni Balkan, najbolje snašla Srbija. U tom periodu od tri meseca, Srbija je svoje napore usmerila na dva pravca: sprečavanje prenošenja virusa i jačanje kapaciteta zdravstvenog sistema. Sprečavanje prenošenja virusa odvijalo se u okviru mera koje su zadejstvovane proglašenjem vanrednog stanja (15. mart 2020). Karakteristične mere u tom periodu bile su: zatvaranje granica, uvođenje ograničenja kretanja (*policijski čas*), **prekid redovne nastave u vrtićima, školama i fakultetima i prelazak na *onlajn* sistem**, obustava međugradskog saobraćaja i ograničenja u gradskom saobraćaju, zabrana okupljanja i otkazivanje svih javnih manifestacija na otvorenom i zatvorenom prostoru, prelazak na rad *od kuće* i druge. U Srbiji je učenje na daljinu dobilo punu i masovnu praktičnu primenu upravo u vreme pandemije virusa COVID – 19. U otežanim uslovima obustavljene klasične nastave u školama u Srbiji zbog pandemije virusa COVID – 19, organizovan je veliki broj različitih programa i alternativnih digitalnih načina realizacije nastave na svim obrazovnim nivoima, od kojih je najznačajnije mesto pripalo upravo učenju na daljinu. Iako pre toga u Srbiji učenje na daljinu nije bilo na izrazito visokom nivou, prosvetni sistem u novonastalim vanrednim okolnostima primenio je niz mera i aktivnosti, koje su omogućile neprekidnu i nesmetanu realizaciju obrazovnog procesa u novonastalim uslovima.

Pod vanškolskim aktivnostima smatraju se sve izborne aktivnosti dece predškolskog uzrasta koje nisu u vezi sa redovnim planom i programom. Osim što kod dece razvijaju lična interesovanja, uz ovakve aktivnosti deca uče da od najranijeg doba budu odgovorni prema svojim obavezama i da ih izvršavaju na vreme. S druge strane, treba imati u vidu da na svakoj od tih aktivnosti ima neka odrasla osoba koja decu nadzire i stalno upućuje na pravila. Pri tome se može osiromašiti dečja spontanost, kreativnost i mašta. Prema tome, o vanškolskim aktivnostima dece, u većoj meri odlučuju roditelji i njihove mogućnosti da ih svojoj deci priušte. Prema istraživanjima objavljenim u zborniku *Društvo rizika*, koje je izdao Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 83 odsto dece u Srbiji ima redovne vanškolske

aktivnosti kojima posvećuje dosta vremena. Vanškolske aktivnosti dopunjuju obrazovni sistem i na neki način postali su njegov *potporni zid*. Tako se učenje u velikoj meri pomerilo iz učionice u vanškolski kontekst, a porodica je postala jedan od ključnih elemenata u obrazovnom procesu. Pre nego što roditelji konačno organizuju aktivnosti za dete, pedagozi kažu da je dobro odgovoriti na neka pitanja: *Hoće li dete imati koristi na emocionalnom, fizičkom i društvenom planu od uključivanja u tu aktivnost? Da li je aktivnost primerena uzrastu deteta? Da li će dete hteti redovno da ide na tu aktivnost? Hoće li se prilagoditi bez jačeg emocionalnog otpora?* U tome bi trebala pomoći procena samih roditelja i vaspitača jer oni s detetom provode najviše vremena, a dete je povodljivo i ne zna valjano da odlučuje.

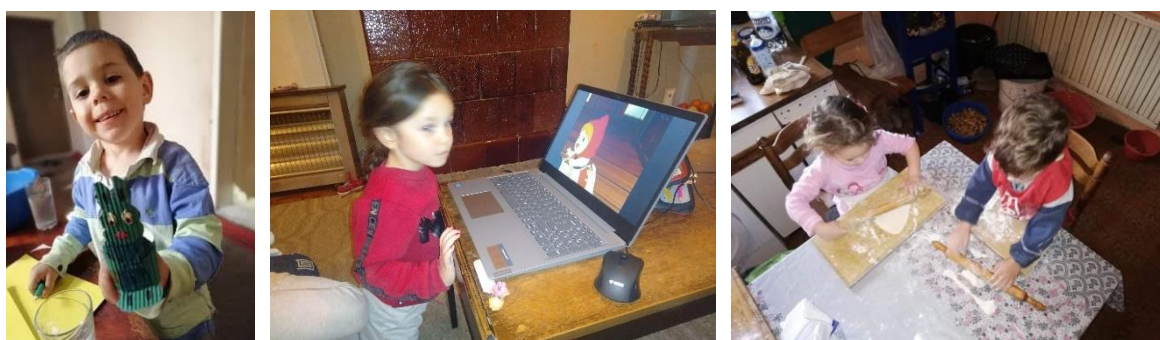
Pojam obogaćene sredine podrazumeva zanimljiv, raznolik i podsticajnu okolinu za dete koje u njemu odrasta. Takva sredina detetu pruža izazove i podiže mu standarde njegove uspešnosti. Važna je roditeljska podrška i snabdevanje deteta materijalima koje traži ili može iskoristiti. Snažnu ulogu igra i stupanj roditeljskog obrazovanja. Verovatno obrazovani roditelji imaju mogućnosti i želje za osiguravanjem obogaćene okoline. Imanje mnogo novca nije presudan uslov za razvijanje darovitosti, ali jeste činjenica da porodica ceni obrazovanje. Deci treba omogućiti čitanje, sviranje, crtanje, slikanje, modeliranje i građenje kao i razgovor. Obogaćena sredina igra ulogu i u unapređivanju normalnih stupnjeva razvoja, a osiromašena sredina ih usporava. Porodica i njena delatnost (porodično vaspitanje), neophodan su uslov razvoja dece. Uzimajući u obzir savremene uslove življenja koje karakterišu: brz razvoj i napredak nauke, tehnologije, proizvodnje, ubrzan tempo života i rada, uloga porodice u vaspitanju dece postaje sve važnija. Neophodno je da porodica u stopu prati zahteve koje pred nju stavlja društvo i da u isto vreme omogući detetu normalnu socioemocionalnu stabilnost i nesmetan razvoj i napredovanje u svakom pogledu. Humanistička pedagogija i saradnja porodice i škole stoje u uzajamnom odnosu. Poštovanje i uvažavanje ličnosti deteta je u osnovi humanističke pedagogije, a saradnja porodice i škole se zasniva na poštovanju i uvažavanju ličnosti roditelja, tj. vaspitača. Između te saradnje nalazi se dete, kao posrednik između ove dve institucije. Saradnja između porodice i predškolske ustanove treba da je organizovana na pravi način i sprovedena tako da se postignu unapred postavljeni ciljevi. Kada dete postane učesnik u vaspitno – obrazovnom radu treba započeti saradnju, koja će se svake godine proširivati i unapređivati. Dete bi trebalo da uči putem vlastite aktivnosti, koristeći pri tome posmatranje, istraživanje, eksperimentisanje, manipulisanje, igranje uloga, rešavanje problema, učestvovanje u razmenama sa decom i odraslima. Učenje je aktivan

proces izgrađivanja, a ne gomilanja znanja. Važnu ulogu u razvoju predškolskog deteta ima igra, jer u njoj dete na spontan i autentičan način stiče, prerađuje i proširuje iskustva i pokazuje inicijativu. Početak bilo kog učenja nije neznanje već prethodno znanje, rezultat ranijih iskustava i učenja. Da bi dete učilo ono treba da ima sopstvenu, unutrašnju motivaciju, da je vođeno i pokrenuto ličnim smislom, potrebama i interesovanjima. Neophodno je da tokom učenja dete: usvaja nove tehnike i modele mišljenja, napravi transfer u odnosu na prethodno iskustvo, napravi novu hijerarhiju i mrežu pojmova, prestrukturira stare sheme, kreira s vremena na vreme novu kognitivnu strukturu. Efekti tog učenja ostaju u dugoročnom pamćenju jer ti sadržaji za dete imaju smisao i povezuju se sa prethodnim znanjima. Prema Osnovama programa Godine uzleta zajednica direktno, a preko porodice indirektno, oblikuje uslove i načine odrastanja deteta. Za dete je zajednica pre svega njegovo neposredno okruženje – porodica, susedstvo, rodbinski sistem, vrtić i druge ustanove i institucije koje ono posećuje i u njima se uključuje, poput doma zdravlja, prodavnice, otvorenih prostora (*park, igralište, dvorište*), igraonice, biblioteke, pozorišta za decu. Još pre nego što ovlada hodom i govorom, dete je zainteresovano za različite vrste doživljaja i iskustava koja mu pružaju nova okruženja. Time ono razvija nova znanja, osećanje pripadništva i zajedničkog socijalnog učešća, kao i vlastite vrednosti i identitet. Predškolska ustanova kao otvoren sistem teži da neguje demokratske vrednosti, kvalitet odnosa i partnerstvo sa porodicom i zajednicom. Otvoren sistem vaspitanja kao pojava nije nova u predškolskom vaspitanju. Ideja otvorenog vaspitanja je uvek označavala progresivno opredelenje. Nasuprot zatvorenom vaspitanju u kome je rana specijalizacija bila u funkciji formiranja radne snage, otvoreni sistem je nastojao da emancipuje dete.

Vaspitači, svesni značaja smislene komunikacije i saradnje, posvećeno rade na građenju partnerstva sa roditeljima, kako bi zajedno doprineli stvaranju optimalnih uslova za kvalitetan dečji razvoj. Par godina pre sadašnje situacije, moje kolegice iz različitih vrtića, kao i ja, primetile smo da roditelji imaju sve manje vremena da se direktno uključe u raznovrsne aktivnosti u vrtiću. Shvatale smo da to svakako nije zato što to ne žele, već im tempo savremenog života nije ostavljao dovoljno vremena za tako nešto. Partnerstvo je izazov i proces koji zahteva vreme, toleranciju i motivaciju, u koji je potrebno uložiti puno truda, volje, rada (*sada i na razvoju novih kompetencija*), ali kome se vredi posvetiti zbog važnog cilja – dobrobiti deteta. Kroz lično iskustvo i prilike u periodu korone pokazalo se da roditelji nisu spremni na saradnju u pravom smislu te reči, koja će dovesti do efikasnog vaspitno –

obrazovnog procesa u novonastalim uslovima, imajući u vidu da se stekao utisak da su jedino želeli da što pre odrade zadatke koje su dobijali. Deca su tokom obavljanja zadataka radila samostalno i uz pomoć roditelja (što ćemo prikazati na narednim slikama).

Izvor slika: Slike su dobijene od strane roditelja, tokom aktivnosti koje su sprovodili za vreme vanrednog stanja kada su deca bila kod kuće. Dobijena je i saglasnost roditelja da prikazane slike budu u okviru master rada.

Dakle, na slikama možemo videti da su deca koristila različite likovne materijale za crtanje – takođe, neka su crtala samostalno, neka na ištampanim kompjuterskim šemama. Pored toga možemo videti da su učestvovala u svakodnevnim aktivnostima koje su mogle da posluže kao motorične veže za razvoj fine motorike (pravljenje modlica od testa, mesa). Prema rečima Veselinov i Sturza – Milić svrha projektnog pristupa je stvaranje uslova u kojima će deca

mlađeg uzrasta moći samostalno i lako da usvoje znanja uz korišćenje različitih izvora. Takođe, naučiću da primene usvojena znanja u rešavanju praktičnih problema, kao i kognitivne, komunikativne veštine stečene kroz rad u različitim grupama, a razvijaju i veštine istraživanja i razmišljanja. Vrednovanje projekta se može obavljati svakodnevno ili na kraju izrade projekta. Prednost svakodnevne procene je u tome što deca imaju uvid u svoj napredak. Takvo vrednovanje pruža mogućnost i vaspitaču da promeni ili poboljša dalje korake. Ovakav pristup učenju pruža elementarne narative samoregulisano učenja (<http://vaspitacice.rs/wp-content/uploads/2018/10/Presentation-Veselinov-Sturza-Milic.pdf>).

Istorijske činjenice govore u prilog tome da Projektni pristup nije novi pristup u učenju, jer se sa njegovim razvojem i primenom krenulo krajem 19. i početkom 20. veka. Međutim, iako u vaspitno-obrazovnoj praksi postoji već čitav jedan vek, on predstavlja savremeni pristup učenju o čijim benefitima svedoče brojna istraživanja autora. Kako to Kac i Čard ističu, projektni pristup najpre je počeo da se primenjuje u Velikoj Britaniji, gde su se umesto termina projekat koristili termini poput integrisani dan, integrisani kurikulum ili neformalno obrazovanje (Katz i Chard, 2000). Sredinom 20. veka, mnogi vaspitači i učitelji iz Amerike odlazili su u Veliku Britaniju kako bi se bolje upoznali sa primenom projektnog pristupa, a već 60-ih i 70 – ih godina 20. veka, ovaj pristup počeo je da se koristi i u Americi pod nazivom Otvoreno obrazovanje. Kada je u pitanju Evropa, Projektni pristup je prisutan u Ređo koncepciji (Reggio Emilia), kao njen integrisani i konstitutivni deo, a razvio ga je Malaguci (Malaguzzi) nakon Drugog svetskog rata u Italiji.

Za Reggio Emilia vrtiće specifično je da ne postoje klasični plan i program rada. Umesto toga, deca i vaspitači okupljeni su oko projekta. Vaspitači koji rade u Reggio Emilia vrtićima smatraju da je rad na projektu okosnica sticanja iskustva dece i vaspitača. Prema Reggio koncepciji rad na projektu nije moguće unapred planirati, niti strukturirati. Osim toga, dužina trajanja projekta nije unapred određena, a i ne zna se u kom smeru projekat može da se razvija. Sa druge strane, ono što se unapred zna, to je da će u projekat biti uključeni i međusobno se smenjivati istraživanje, izražavanje, diskusija, potom ponovo istraživanje i to sve kroz upotrebu različitih simboličkih jezika. Vaspitači i deca biraju temu projekta kojim će se baviti. Tako započinju istraživanje problema koji ih zanima, i koji je deo njihovog iskustva (*umesto sadržaja koji su unapred određeni i strukturirani od strane odraslih*). Osnovni kriterijum izbora i daljeg razvoja projekta jeste interesovanje dece. Zato vaspitači na različite načine ispituju sposobnosti i potencijale dece, kako bi ih prvo dobro upoznali, a potom dalje

pratili, razvijali i obogaćivali njihova interesovanja. U ovom pristupu veoma su uvažena i interesovanja dece koja se jave u toku rada na projektu, razvoja aktivnosti, a ne samo početna interesovanja, koja su inicirala bavljenje određenom temom.

U pogledu vaspitno – obrazovnog rada Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja *Godine uzleta* se baziraju na koceptu Ređo Emilija. Reggio Emilia kurikulum predstavlja jedan od danas veoma aktuelnih pristupa u oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Dakle, osnove programa metaforično su nazvane *Godine uzleta*, jer je predškolski uzrast jedinstveno, vredno i neponovljivo doba u životu svakog deteta i period otvorenih mogućnosti i jedinstvenih potencijala, a cilj predškolskog vaspitanja jeste podrška dobrobiti deteta. Osnove ovog programa podržavaju razvijanje programa vaspitno – obrazovnog rada koji nastaju kroz zajedničko učešće dece i odraslih u prostorima koji su inspirativni i provokativni za dete, u kojima ono može slobodno da istražuje, da isprobava, da se igra, da saraduje sa drugima i upoznaje svet oko sebe.

U periodu nakon povratka u vrtiće i nastavak redovnog procesa, decu smo vratili na stanje pre pandemije, imajući u vidu da smo ih motivisali kroz brojne projekte, koji su osnova *Godina uzleta* na korišćenje samostalnog crtanja a ne šema. Ovaj program prepoznaje značaj predškolskog doba u razvijanju sposobnosti za celovito učenje kao što su samopouzdanje, otvorenost, radoznalost, istrajnost, otpornost i kreativnost. Naše radne sobe smo opremili tako da budu inspirativne za decu, i tako su nastale naši projekti – zajedničko učestvovanje dece i odraslih. Tokom decembra meseca, vrtić je odisao prazničnim duhom i prijatnom novogodišnjom atmosferom. Organizovane su raznovrsne likovne aktivnosti sa decom, u cilju izrade novogodišnjih dekoracija. Kroz izradu dekoracija, kod dece je razvijena fina motoriku, kreativnost, preciznost, logičko – matematičko razmišljanje i podstican je razvoj mašte i stvaralačkog mišljenja. Vrtić su krasili kreativni, novogodišnji radovi dece i vaspitača.

7. METODOLOŠKI ASPEKT RADA

7.1.Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je primena olovke u likovnim aktivnostima kod dece predškolskog uzrasta tokom pandemije Covid – 19. Konkretnije, reč je o značaju korišćenja olovke u predškolskom periodu, o grafomotoričkim vežbama, odnosu korišćenja kompjutera i olovke, kao i podsticaju na decu da se grafomotorika shvati ozbiljno.

7.2.Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje mišljenja vaspitača i roditelja o značaju primene olovke u grafomotorici i likovnim aktivnostima u predškolskom periodu.

7.3.Problem istraživanja

Problem istraživanja svodi se na jedno pitanje: *Koliko je važno da se služimo olovkom a ne audio – vizuelnim sredstvima u predškolskom periodu?*

7.4.Zadaci istraživanja

Iz postavljenog cilja istraživanja definisali smo sledeće zadatke:

Zadatak broj 1.	Utvrđiti koliko se često deca koriste olovkom prilikom crtanja i pisanja.
Zadatak broj 2.	Ispitati mišljenja vaspitača o značaju likovnih aktivnosti kod dece predškolskog uzrasta.
Zadatak broj 3.	Ispitati mišljenja i vaspitača i roditelja o značaju likovnih aktivnosti u razvoju grafomotorike u predškolskom periodu.

7.5. Hipoteze istraživanja

Osnovna hipoteza ovog istraživanja je: *Vaspitači smatraju da su likovne aktivnosti veoma važne u razvoju grafomotorike na predškolskom uzrastu.*

Posebne hipoteze su:

Hipoteza broj 1.	Većina vaspitača primenjuje likovne aktivnosti 2 – 3 puta nedeljno.
Hipoteza broj 2.	Većina vaspitača smatra da su likovne aktivnosti od velikog značaja za razvoj grafomotorike.
Hipoteza broj 3.	Većina vaspitača smatra da se korišćenjem olovke i tehnike crtanja rukom grafomotorika najviše razvija.

7.6. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

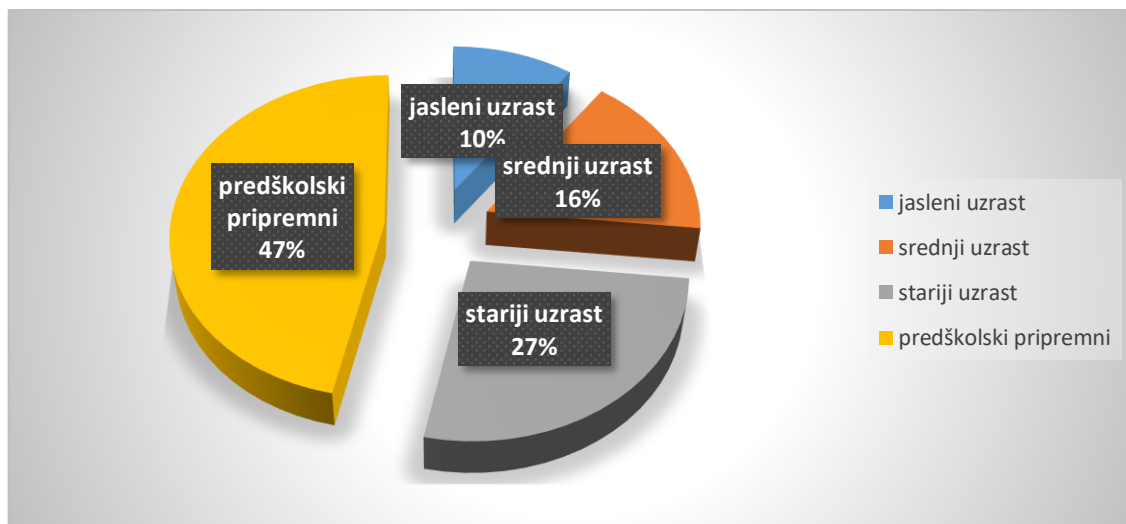
Ovo istraživanje će biti teorijsko – empirijskog karaktera, jer smo se bavili zadatim problemom i kroz literaturu i putem empirijskog istraživanja. S obzirom na značaj ovog istraživanja za pedagošku praksu, ali i za dalje naučno saznanje, i dalji istraživački rad u ovoj oblasti, istraživanje ima i praktični i teorijski značaj. U ovom radu osnovna metoda je bila deskriptivna, jer najviše odgovara postavljenim zadacima i cilju istraživanja, kao i hipotezama. Deskriptivna metoda nije shvaćena samo kao opisivanje, snimanje pojava, nego podrazumeva analizu, upoređivanje, izvođenje zaključaka, kao i utvrđivanje veza i odnosa među pojavama. Tehnika prikupljanja podataka je anketa. Korišćena su pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Takođe je za potrebe realizacije ovog istraživanja korišćena je petostepena skala Likertovog tipa (Mišćević Kadijević, 2012). Skala stavova sastojala se iz 10 stavki, o kojima su se ispitanici izjašnjavali, označavajući jednu od pet opcija od potpunog slaganja sa pojedinačnom tvrdnjom do potpunog neslaganja sa njom (*1 – potpuno se slažem, 2 – delimično se slažem, 3 – ne mogu da procenim, 4 – delimično se ne slažem, 5 – ne slažem se uopšte*). Pored toga anketa je obuhvatala pitanja otvorenog i zatvorenog tipa.

U istraživanju je učestovalo 30 roditelja i vaspitača.

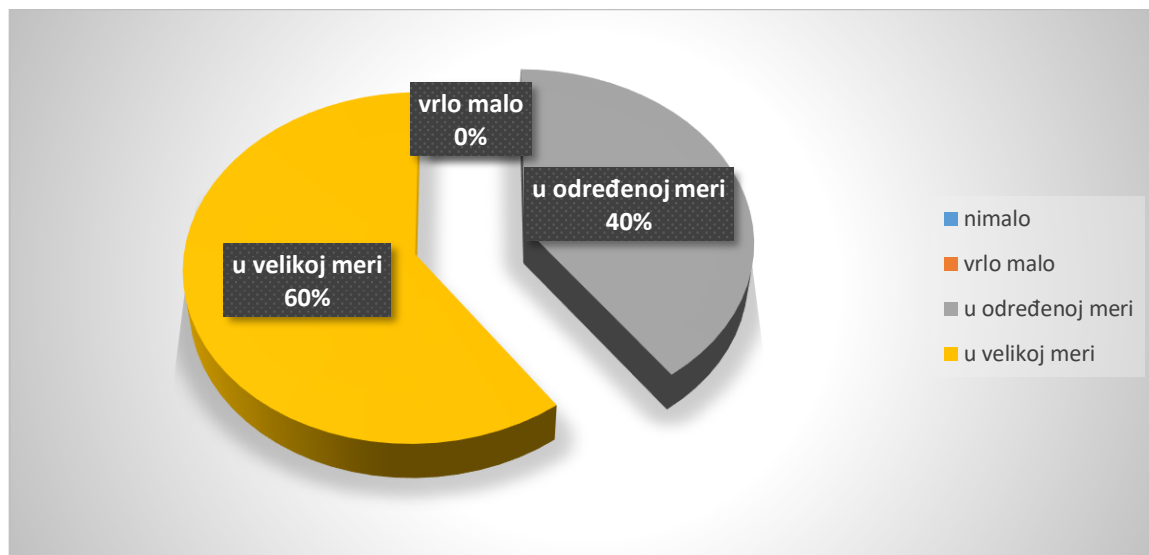
8. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

8.1. Rezultati ankete sa vaspitačima

Uzrasna grupa

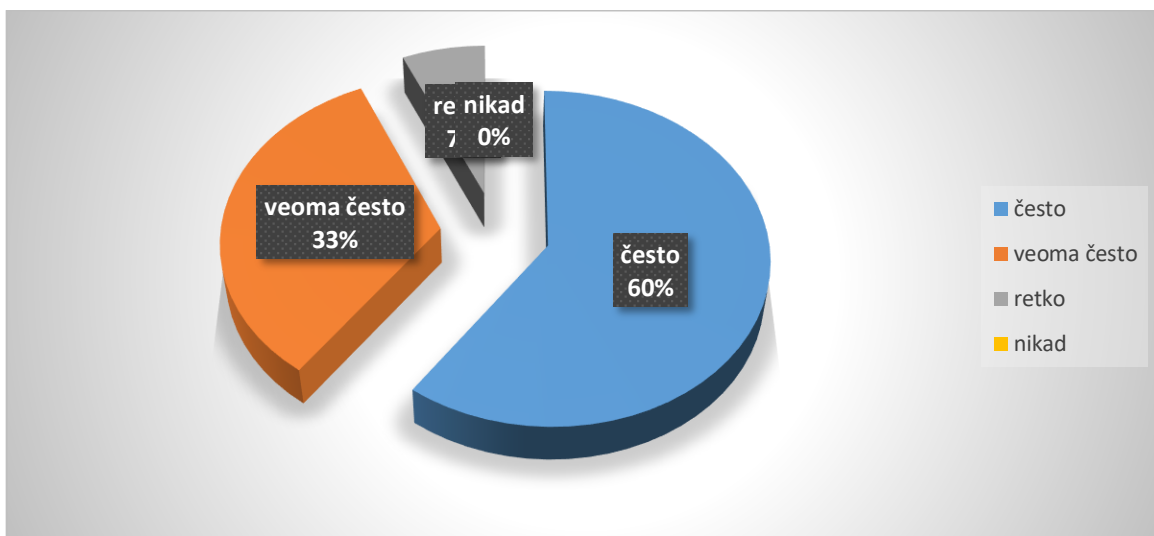
Da li korišćenje olovke u likovnim aktivnostima ima uticaja na bolji razvoj šake i sitnih mičića ruke?

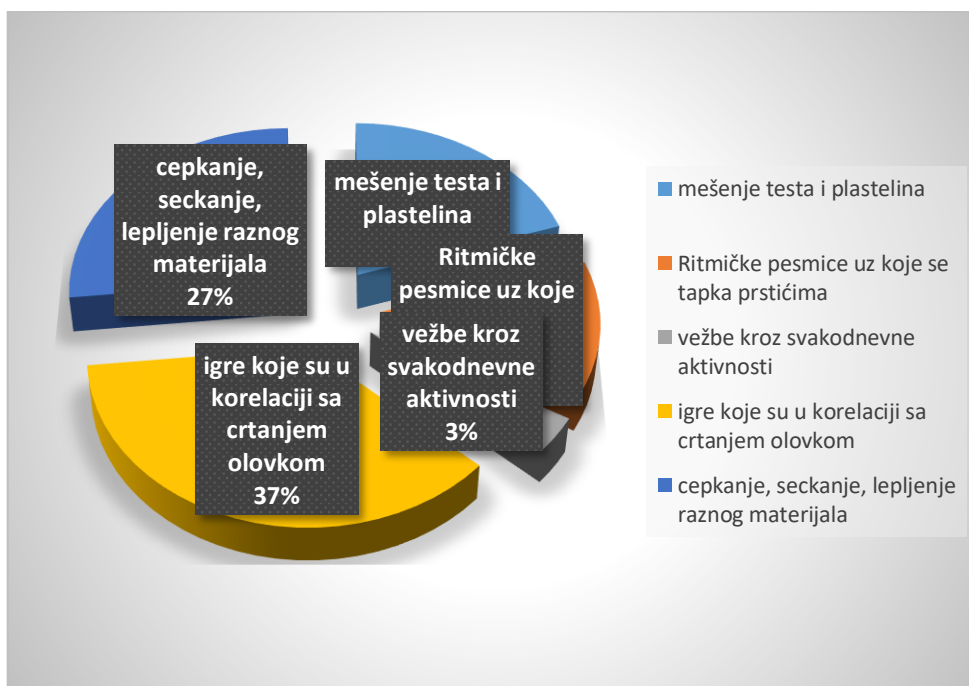
Grafomotorika se razvija, ali i vežba, te je zbog toga potrebno detetu omogućiti aktivnosti koje će mu pomoći da savlada ovu sposobnost. Kako dete raste i sazreva, sazreva i njegova grafomotorika. Da bi dete moglo da savlada veštinu pisanja mora da prođe kompletan motorički razvoj koji počinje razvojem grube motorike (sedenje, puzanje, hodanje, penjanje, igranje loptom, slaganje kocaka, igranje umetaljkama). Ovaj proces se nastavlja razvojem fine

motorike (*hvatanje celom šakom, hvatanje kažiprstom i palcem sitnih predmeta, ubacivanje sitnih predmeta u posudu, nizanje perlica*). Kada počne da koristi olovku dete prvo škraba, boji, zatim počinje da oblikuje krug (tri godine), kvadrat (četiri godine), trougao (pet godina), crta ljudsku figuru (od punoglavca 3 – 4 godine) koja dobija sve više detalja, precrtava oblike. Zatim idu horizontalne, vertikalne, kose linije, talasaste, zupčaste linije, petlje, štampana slova, pisana slova. I upravo ovde se ističe značaj upotrebe olovke.

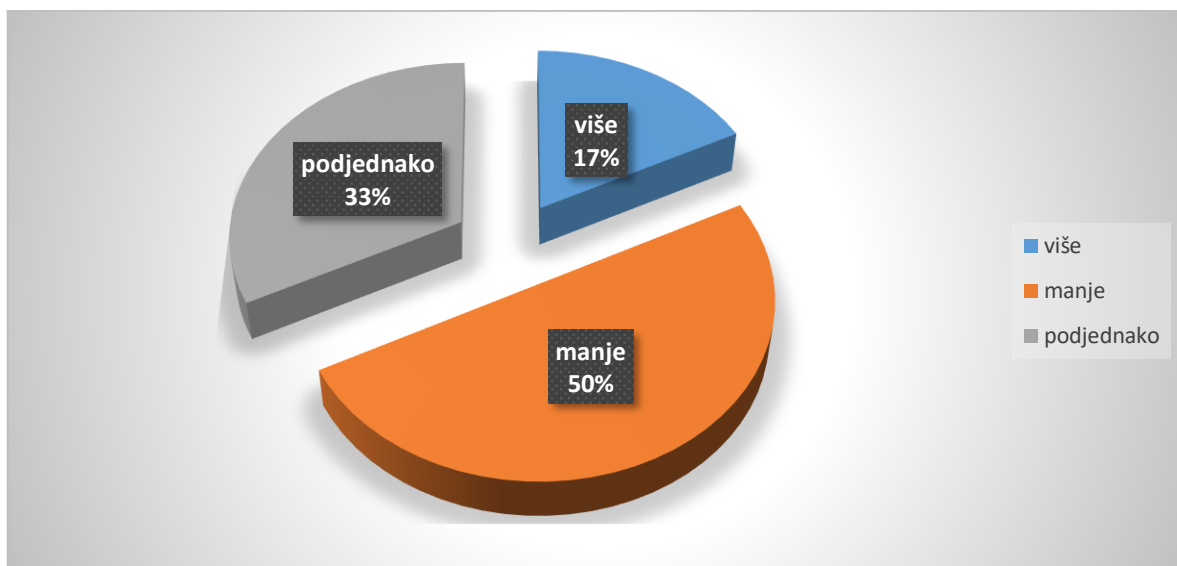
Da li u radu sa decom organizujete igre za razvijanje sitnih mišića šake?

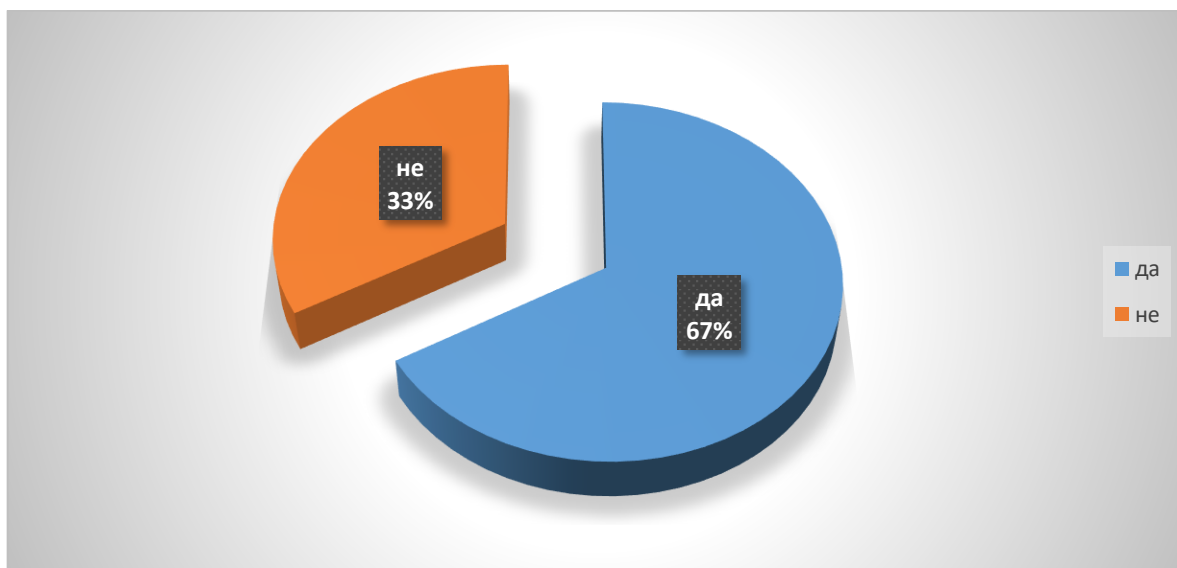
Koji je najčešći oblik igre koji primenjujete kao podsticaj za razvoj ove grupe mišića i grafomotorike?

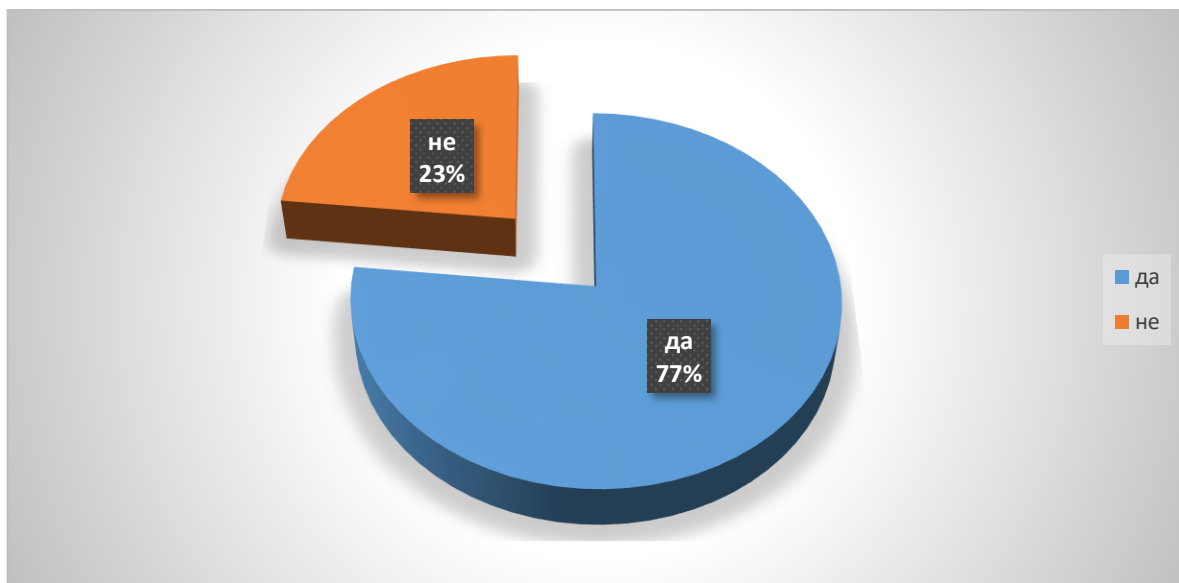
Da li se tokom pandemije Covid – 19 olovka u radu sa decom koristila manje ili više?

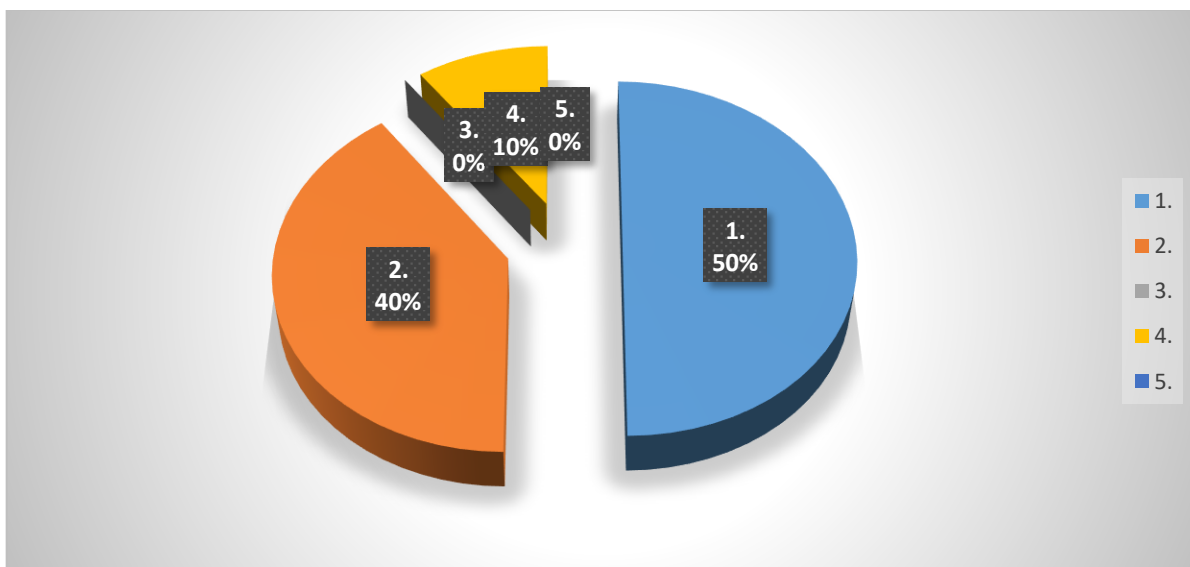
Smatram da je pravilno držanje olovke važan preduslov za uspešnu grafomotoriku.

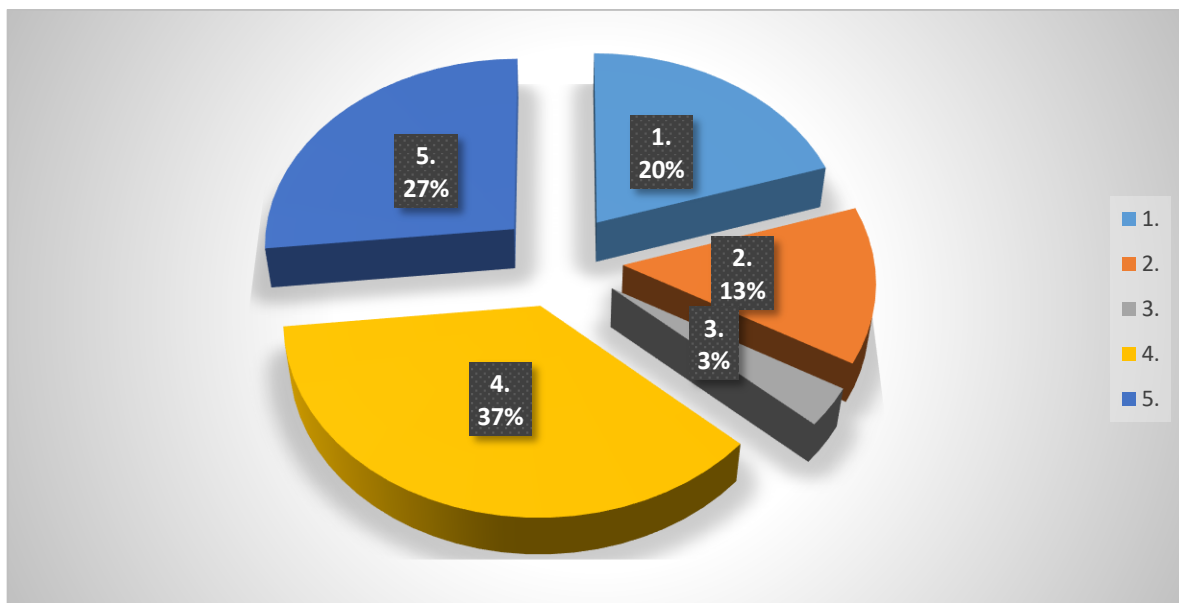
Smatram da su se vežbe grafomotorike zanemarivale tokom pandemije i rada sa decom kod kuće.

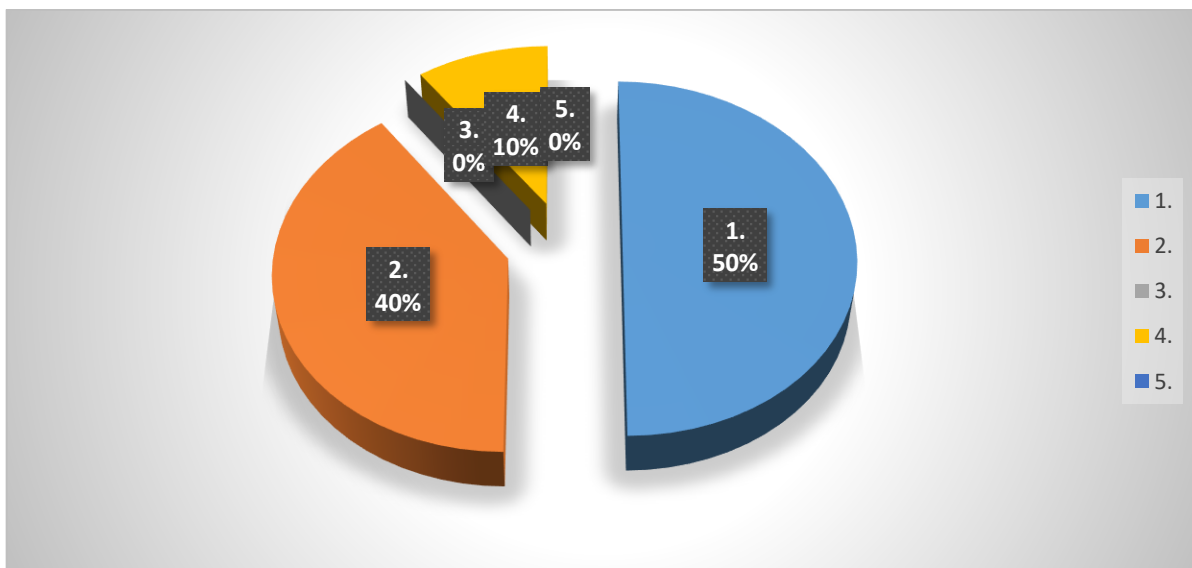
Smatram da je važna roditeljska podrška, motivacija i snabdevanje deteta materijalima koje traži ili može iskoristiti.

Smatram da roditelji tokom vanredne situacije nisu bili spremni na saradnju u pravom smislu te reči, koja će dovesti do efikasnog vaspitno – obrazovnog procesa u novonastalim uslovima.

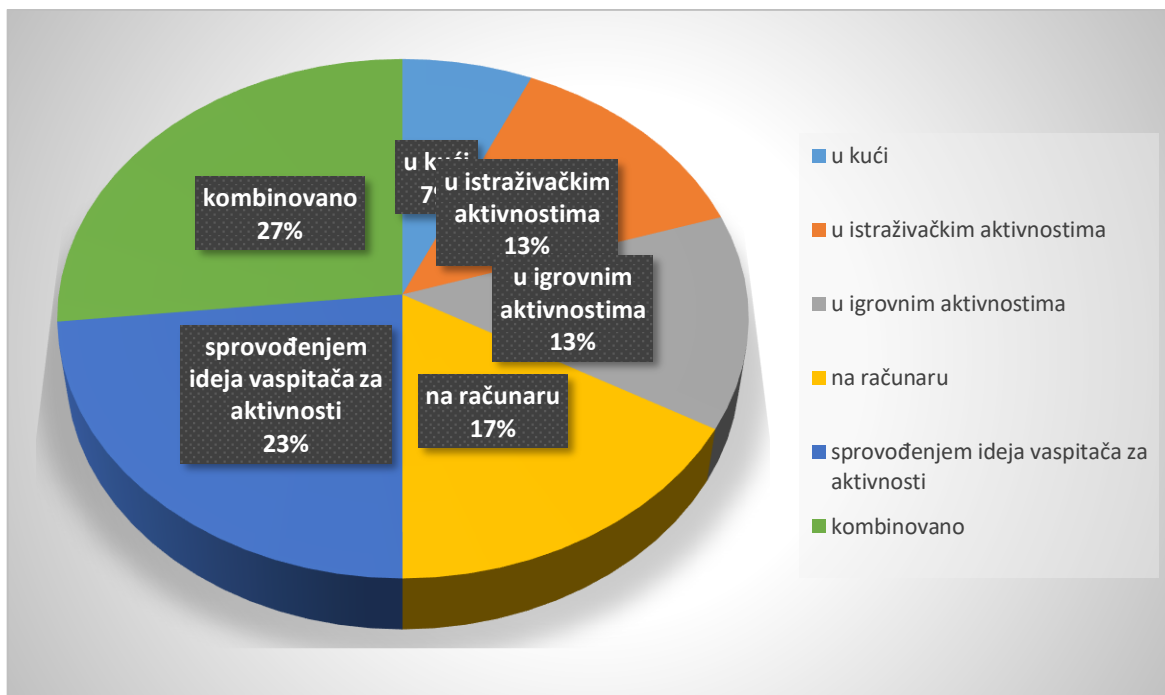

U periodu nakon povratka u vrtiće, decu smo motivisali kroz brojne projekte, koji su osnova Godina uzleta na korišćenje samostalnog crtanja a ne šema.

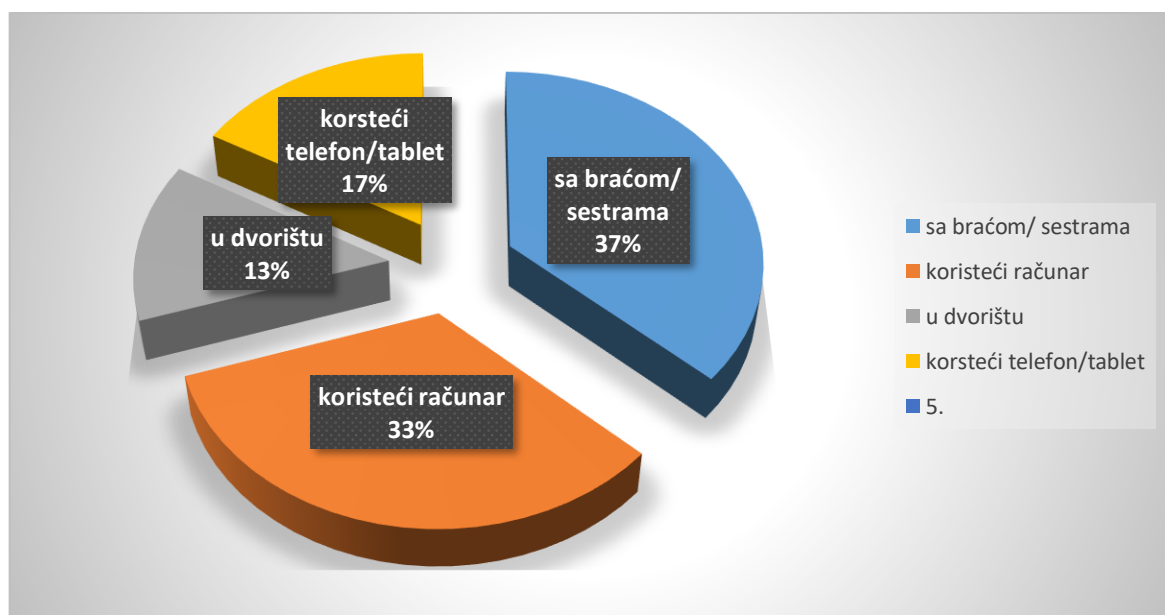

8.2. Rezultati ankete sa roditeljima

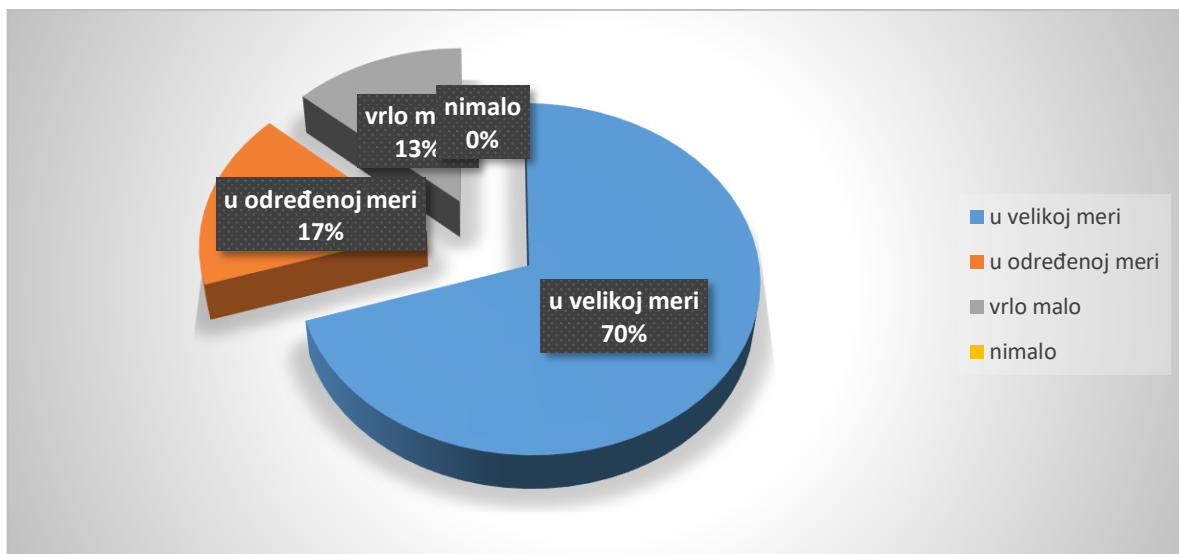
Kako ste najčešće provodili vreme sa svojim detetom tokom pandemije Covid – 19?

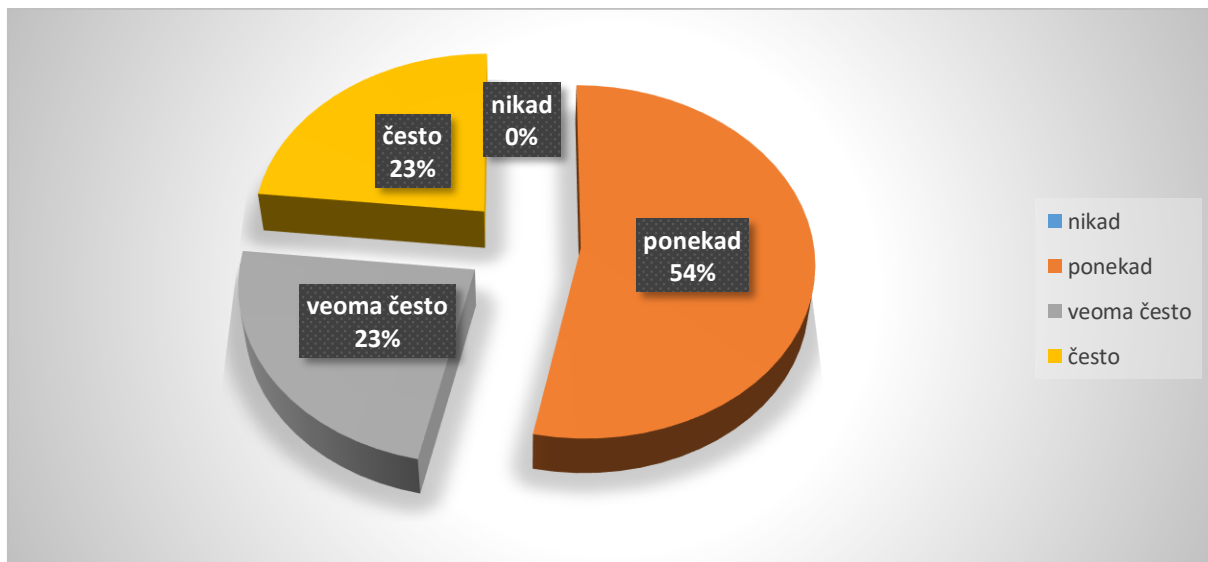
Kako je Vaše dete najčešće biralo da provodi vreme?

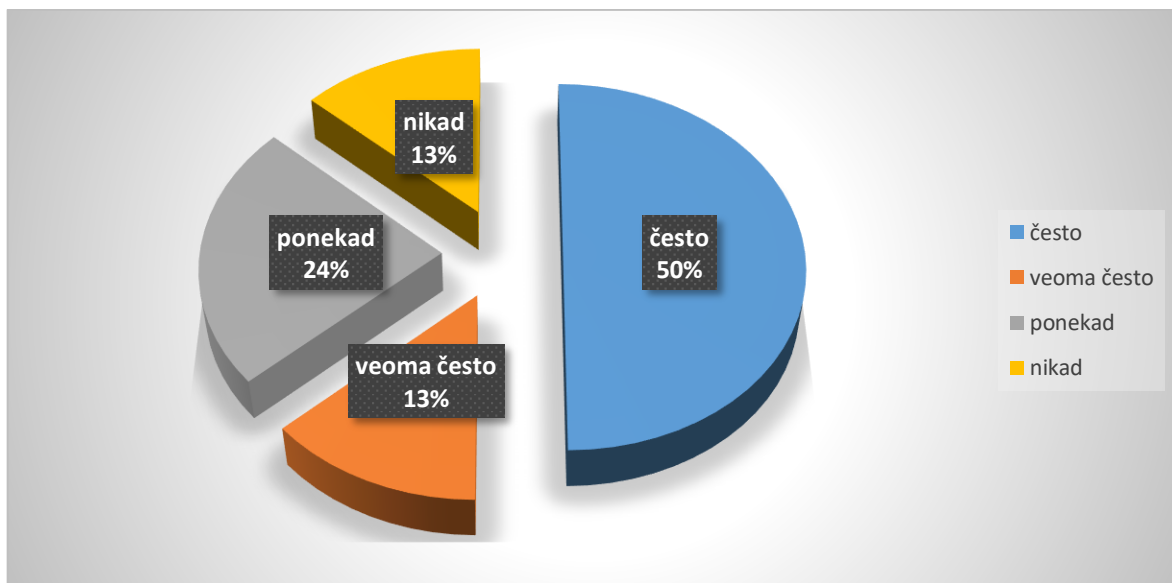
Da li smatrate da je važno da se sitni mišići šake razvijaju kao dobar preduslov za uspešnu grafomotoriku?

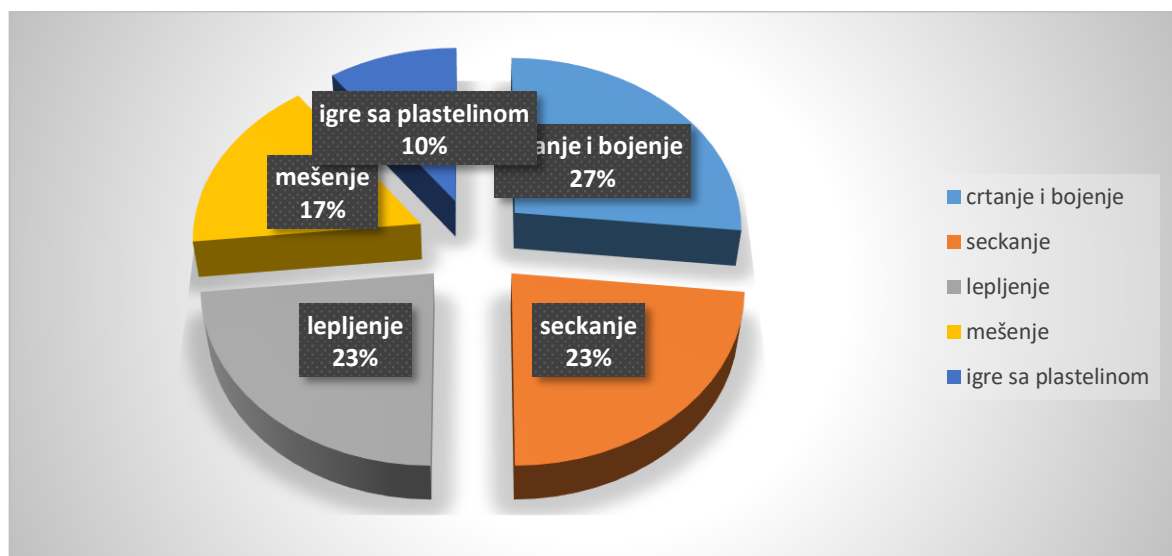
Koliko je Vaše dete često crtalo na papiru za vreme vanrednog stanja tokom pandemije Covid – 19?

Koliko je često Vaše dete, po povratku u vrtićnu grupu radilo neke igrovne aktivnosti za razvoj grafomotorike?

Koje su najčešće aktivnosti koje Vaše dete radi a vezane su za igrovne aktivnosti u cilju razvoja grafomotorike?

9. ZAKLJUČAK

Deca ispoljavaju stvaralaštvo i pre polaska u školu. S polaskom u školu ono se planski razvija, javlja se kao uzrok napredovanja u nastavi likovne kulture. Kao posledica njegove sistematske primene nastaje viši stupanj stvaralaštva. Talenat za crtanje obično se prepozna do jedanaeste godine, na šta ukazuju dečji crteži poznatih umetnika. Talentovana deca obično su natprosečne inteligencije, a razvoj njihove umešnosti crtanja odvija se brže nego kod druge dece. Pored toga izgleda da poseduju i dobro vizuelno pamćenje. Dok se prosečno dete obično povlači pred problemom vizuelnog realizma, talentovano dete ga tretira kao izazov i s uživanjem pristupa njegovom savladavanju. Deca zainteresovana za crtanje razvijaju svoje veštine na različite načine. Neka sama nauče da crtaju tako što kopiraju stil stripa ili karikature i tako grade zavidan repertoar figura u različitim pozama, druga deca se posvećuju crtanju iz života.

Vaspitač mora da usvoji saznanja o psihološkom razvoju deteta, kao i saznanja o razvoju dečijeg likovnog izraza, jer presudnu važnost za razvoj dečije ličnosti, bogatstva i neposrednosti u likovnom izražavanju ima pedagoški uticaj okoline. Praksa je pokazala da deca nauče tehniku i veštinu crtanja, međutim, daleko veći broj dece može steći visok stepen ove veštine pomoću formalne obuke. Bilo bi poželjno postojeći program likovne kulture adaptirati u smislu njegovog preciznijeg strukturisanja, da bi se kod dece probudio veći entuzijazam za crtanje, veća kreativnost koja će im pružiti više zadovoljstva. Da se dete ne bi obeshrabrilo i sputalo u svom daljem razvoju, stariji su dužni da mu daju zadatke koji su u skladu sa njegovim trenutnim stadijumom likovnog razvoja.

10.LITERATURA

- Antropova E., V. Koljčova (1986). *Psihofiziološka zrelost dece za polazak u školu*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Čalasan, S., Vuković, M., Pavlović, A., Vuković, B., Zečević, I. (2015). *Povezanost grafomotornih sposobnosti i lateralizovanosti kod djece predškolskog uzrasta*. Beogradska defektološka škola, Vol. 21, No. 2 (25–37). Ćordić, A. i Bojanin, S. (1992). Opšta defektološka dijagnostika.
- *Defektološki leksikon* (1999). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Divljan, S. (2000): *Podsticanje likovnog stvaralaštva učenika*. Jagodina: Učiteljski fakultet.
- Golubović, Špela (2001). *Uticao sazrevanja mišićnog tonusa na grafomotorno izražavanje*. Sombor: Norma- časopis za teoriju i praksu vaspitanja i obrazovanja 3.
- Grbić, K. (2013). *Konstrukcija i preliminarna validacija upitnika spremnosti za školu*
- Himerlajh, V. (1959). *Rad na likovnom odgoju dece*, Pedagoški Centar u Osijeku
- Jakovljević, R. (1989): *Nastava likovne kulture od 1. do 4. razreda osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Kamenov, E. (1997) : *Model osnova programa vaspitno-obrazovnog rada sa predškolskom decom*. Novi Sad: Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta
- Kamenov, E. (1999). *Predškolska pedagogija knjiga prva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Karlavaris, B. (1986). *Metodika likovnog vaspitanja predškolske dece*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Katz, L. and Chard, S. (2000). *Engaging Children's Minds: The Project Approach*. APC. US
- Koks, M. (2000): *Dečji crteži*. Prevela sa engleskog Gordana Miljević, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lepičnik J., Samec P. (2012). *The development of four-year-old child's competences with the help of information-communication technology*
- Milanović Marina, Vidanović Danijela, Bogojević Marina (2014). *Projektni pristup u Ređo koncepciji*. Zbornik radova Holistički pristup u predškolskoj pedagogiji, teorija i praksa, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača Pirot

- Mitić, M. (2004). *Specifičnosti razvoja perceptivnih, govorno-jezičkih i grafomotornih sposobnosti u odnosu na simptomatologiju disgrafije*. Doktorska disertacija. Beograd: Defektološki fakultet.
- Mitić, M. i Golubović, S. (2008). *Specificity of Visual Perception in Children with Developmental Phonological Disorder*. In M. Sovilj & M. Skanavis (Eds.) *Verbal Communication Disorders, prevention, detection, treatment* (pp. 241–252). Patra, Belgrade: P. A. L. O., IEPSP.
- Negru, dr Adrian (2001) : *Metodika nastave likovne kulture*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Vršac
- *Opšte osnove predškolskog programa (Pravilnik)*, SL - Prosvetni glasnik, Beograd, 2006.
- Peić Matko (1991) : *Pristup likovnom delu*, Školska knjiga, Zagreb
- Pešić, M. (1983). *Aktivnosti i uloge vaspitača u predškolskoj ustanovi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pešikan, A. i Antić, S. (2012). Učenje i razvoj na ranim uzrastima. U: Baucal, A. (ur.), *Standardi za razvoj i učenje dece ranih uzrasta u Srbiji (83–111)*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik, br. 14. (2006). *Pravilnik o opštim osnovama predškolskog programa*. Beograd: Službeni glasnik
- Spasojević, P., Pribiševo Beleslin, T., Nikolić, S. (2007). *Program predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Tatković i Ružić Baf (2011). *Računalo – komunikacijski izazov djeci predškolske dobi*
- UNESCO Adverse consequences of school closures
<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>
- UNESCO COVID-19 Educational Disruption and Response Available online:
<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- Vlahović – Štetić V. (2005). *Daroviti učenici*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb

- Wang, G.; Zhang, Y.; Zhao, J.; Zhang, J.; Jiang, F. (2020). *Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak*. The Lancet, 395, 945–947
- Ruso Žan Žak (1950). *Emil ili o vaspitanju*, Preduzeće za udžbenike, Narodne Republike Srbije, Beograd
- Largo Remo (2015). *Nežne godine – Razvoj i vaspitanje deteta u prve četiri godine života*, Laguna, Beograd
- Internet izvor: <https://pdfslide.net/documents/teorija-i-praksa-likovnog-vaspitanja.html?page=4>
- Selaković Kristinka (2011). *Kurikulum likovnog obrazovanja koji podstiče doživljavanje umetničkog dela*, Zbornik radova Učiteljski fakultet u Užicu, god. 14, br. 13, str. 221-234
- Pavlović Marija (2016). *Uloga likovnog dela u vaspitanju i obrazovanju dece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta*, Inovacije u nastavi, XXIX, 2016/1, str. 16–28
- Montesori Marija (2006). *Upijajući um*, Beoknjiga, Beograd

11.PRILOZI

Primeri aktivnosti sa raznim olovkama

Primer aktivnosti za crtež olovkom: potreban materijal: srednje tvrda olovke HB, tvrde olovke – H, 2H, 3H i meke olovke – B, 2B, 3B. Isporobavati sve vrste podloga i tekstura papira. Tehnika: za rad grafitnom olovkom važan je izbor motiva koji obiluje sa mnogo detalja, npr. pijaca, cirkus, utakmica, gradilište, pejzaž, mrtva priroda i sl. Može se koristiti samo za *čisti* linearni crtež bez dodatnog senčenja ili kao osnova , tj. skica za kasniju upotrebu boje. Najmlađi uzrast, tj. djeca uzrasta između 3 – 6 godina obično pokušavaju crtežom sasvim slobodnim potezima da nešto opišu ili ispričaju.

Ovo slobodno *narativno* crtanje je najplodnije tlo na kojem izrasta budući rad sa djecom. Taj slobodni, neusiljeni, spontani način koji deca predškolskog uzrasta ponesu sa sobom u školu, trebalo bi podržavati i što duže zadržati. Ovo crtanje se postepeno razvija u *opisno* i *saopštavajuće* crtanje starijeg uzrasta. Deci treba pomoći da razumeju i shvate da nema *pogrešne* linije, na taj način ćemo ih ohrabriti da crtaju bez straha, slobodno. Ako dete crta bojažljivo nepovezane, isprekidane linije – crtice (slično šavu), treba ga ohrabriti da povlači povezane jasne linije. Ako nejasno *škraba* treba ga podsticati da crtežom jasnije izražava ono što želi pokazati.

Razvijanje linije (tehnika batik), potreban materijal: grafitne olovke, morske školjke raznih vrsta, brašno i voda, plastične šprice i pamučna tkanina. Tehnika: da biste deci ukazali na različite uzorke i oblike u prirodi možete koristiti npr. školjke kao stalni model. Sa decom možete razgledati boje i građu školjki, razvrstavati ih po tome da li imaju jednu ili dve ljuštore, spiralnu ili konusnu ili prema obliku. Nakon posmatranja školjki, usmerite se na crtanje. Deca će otkriti da se grafitnom olovkom mogu načiniti veoma detaljni crteži sa neobičnim šarama i oblicima. Posle toga, možete preći na upotrebu voštanih boja i crtati po krupno – zrnastom papiru kako biste deci skrenuli pažnju na deblje, raznolikije i raznobojnije šare. Jednostavna tehnika batika (*korišćenje vode i brašna*) može se koristiti kako bi se deci pomoglo da naglase

oblike i uzorke školjki prema debljini linija, a boja može biti dodatak završnog opažanja. Da bi ova aktivnost uspela potrebno je pažljivo pripremiti pribor. Pokvasite pamučno platno i podesite veličinu. Tkaninu rastegnite i pričvrstite selotejp trakom za komad kartona. Ovako zategnuta tkanina omogućit će deci lakši rad. Brašno i vodu smesajte u glatku tečnu smesu i rasporedite u posude iz kojih će deca lako moći istiskivati ovu smesu (*velike plastične šprice ili one koje koristite za pravljenje kolača*). Deca trebaju svoje crteže preneti na materijal olovkom, zatim će pomoću šprice istiskivati smesu vode i brašna duž iscrtanih linija. Kada se smesa dovoljno osuši možete nastaviti sa narednom fazom rada. Pripremite mnoštvo nijansi vodenih boja, a sa decom razgovarajte o upotrebi boja, mešanju boja i boji odgovarajuće podloge. Neka deca nanose boje širokim, ravnim kistovima. U toku procesa sušenja, smesa vode i brašna će popucati i omogućiti boji da prodre u pukotine i tako napravi lepe linije karakteristične za batik. Osušenu tkaninu odvojite od kartonske podloge, a suhu smesu (*brašna i vode*) jednostavno sastružite. Kako biste lakše sastrugali smesu potrebno je da je nanosite u debljem sloju.

Crteži drvenim bojicama, potreban materijal: drvene bojice, nijanse jedne boje, sve vrste papira. Tehnika: olovkama u boji možete crtati i bojiti, ali i mešati boje na drugačiji način od onoga sa tečnim bojama (vodenim i temperama). Suve boje mešate tako da preko boje nanese sloj druge boje. Boje ponekad možete mešati tako da na papir istresete prah koji ostaje pri šiljenju. U papir ga utrljajte krpicom ili prstom, a crtež dovršite olovkama u boji. Tehnika veoma slična *brisanom* crtežu.

Crteži flomasterima, potreban materijal: flomasteri različitih debljina i boja, hamer papir ili neki drugi glatki papir. Tehnika: osnovna osobina flomastera jesu čiste boje koje ostavljaju jasan trag i ne mogu se mešati. Teme za rad flomasterima mogu biti najrazličitije, ali treba obratiti pažnju da su boje jake i da ne mogu koristiti mnogo nijansi. Deca predškolskog uzrasta često koriste flomastere kao izražajno sredstvo ne bojeći se *greške* pri crtanju i često koristeći

jednu ili dve omiljene boje. Zanimljivo je korišćenje samo jedne boje, tj. crne kao najizraženije, tako da ćemo insistirati samo na crtežu i korišćenju linije, a ne na popunjavanju nacrtanih površina. Dečija slika može biti i *istačkana*, tj. služimo se debljim i tankim flomasterima za istraživanje tačke od koje počinje linija. Slika će trepereti od bezbroj tačaka različitih boja, motiv će biti prepoznatljiv mada prikazan na neuobičajen način. Rad sa flomasterima je dobra vežba za kasniju upotrebu tempera i boja za prste istim načinom slikanja tj. tačkanje bojom. Savet: *potrošene flomastere možete koristiti kao alat za crtanje tušem, tj. kao zamena za crtaće pero.*

Instrument istraživanja

Poštovani vaspitači, cilj ovog anketnog upitnika jeste da saznamo Vaše mišljenje o važnosti upotrebe olovke u likovnom vaspitanju dece predškolskog uzrasta. Molimo Vas da na pitanja odgovorite iskreno kako bismo došli do objektivnijih podataka koji su od značaja za istraživanje.

Podaci će biti upotrebljeni za izradu stručnog rada na temu: *Upotreba olovke u likovnom vaspitanju.*

1. Da li korišćenje olovke u likovnim aktivnostima ima uticaja na bolji razvoj šake i sitnih mičića ruke?
 - a) u velikoj meri
 - b) u određenoj meri
 - c) vrlo malo
 - d) nimalo
2. Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili da, molimo Vas da obrazložite svoj odgovor.

3. Da li u radu sa decom organizujete igre za razvijanje sitnih mišića šake?

- a) veoma često
- b) često
- c) retko
- d) nikad

4. Koji je najčešći oblik igre koji primenjujete kao podsticaj za razvoj ove grupe mišića i grafomotorike?

5. Da li se tokom pandemije Covid – 19 olovka u radu sa decom koristila manje ili više?

- a) više
- b) manje
- c) podjednako

	TVRDNJA	1	2	3	4	5
	Smatram da je pravilno držanje olovke važan preduslov za uspešnu grafomotoriku.					
	Smatram da su se vežbe grafomotorike zanemarivale tokom pandemije i rada sa decom kod kuće.					
	Smatram da je važna roditeljska podrška, motivacija i					

	snadbevanje deteta materijalima koje traži ili može iskoristiti.					
	Smatram da roditelji tokom vanredne situacije nisu bili spremni na saradnju u pravom smislu te reči, koja će dovesti do efikasnog vaspitno – obrazovnog procesa u novonastalim uslovima.					
	U periodu nakon povratka u vrtiće, decu smo motivisali kroz brojne projekte, koji su osnova <i>Godina uzleta</i> na korišćenje samostalnog crtanja a ne šema.					

Poštovani roditelji, molimo Vas da svojim odgovorima, mišljenjima i sugestijama pomognete u stvaranju jednog naučno – istraživačkog rada. Upitnik je anoniman. Molimo Vas da svoje odgovore pošaljete na mail adresu ili ubacite u kutiju. Unapred zahvaljujemo na učestvovanju u anketi.

1. Kako ste najčešće provodili vreme sa svojim detetom tokom pandemije Covid – 19?

- a) u kući
- b) u igrovnim aktivnostima
- c) u istraživačkim aktivnostima
- d) na računaru
- e) sprovođenjem ideja vaspitača za aktivnosti
- f) kombinovano

2. Kako je Vaše dete najčešće biralo da provodi vreme?

- a) sa braćom – sestrama
- b) u dvorištu
- c) koristeći računar
- d) koristeći telefon/tablet

3. Da li smatrate da je važno da se sitni mišići šake razvijaju kao dobar preduslov za uspešnu grafomotoriku?
- a) u velikoj meri
 - b) u određenoj meri
 - c) vrlo malo
 - d) nimalo
4. Koliko je Vaše dete često crtalo na papiru za vreme vanrednog stanja tokom pandemije Covid – 19?
- a) često
 - b) veoma često
 - c) ponekad
 - d) nikad
5. Koliko je često Vaše dete, po povratku u vrtićnu grupu radilo neke igrovne aktivnosti za razvoj grafomotorike?
- e) često
 - f) veoma često
 - g) ponekad
 - h) nikad
6. Koje su najčešće aktivnosti koje Vaše dete radi a vezane su za igrovne aktivnosti u cilju razvoja grafomotorike?
- a) crtanje
 - b) seckanje
 - c) lepljenje
 - d) bojenje
 - e) mešesenje
 - f) igre sa plastelinom

IZJAVA

Ja, _____, studentkinja Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu, obavezujem se da ću za potrebe izrade i odbrane završnog rada _____, tokom boravka u vrtiću _____ fotografisati/snimiti samo situacije koje su mi neophodne za sam rad. Neću fotografisati decu u prvom planu. Navedene fotografije/video zapise koristić isključivo za izradu i odbranu navedenog završnog rada. Obavezujem se da ću uvid u fotografije/ video zapise osim mene imati samo profesori, da ih neću kačiti na društvene mreže ili ih upotrebiti u druge svrhe.

U Novom Sadu, _____